

OSMANLI-CUMHURİYET KAVŞAĞINDA İKTİSADİ ZİHNE BİR BAKIŞ: AHMED NAZMİ' YE GÖRE İSLAM'DA ZENGİNLİK VE DİLENME

Ömer KARAOĞLU*

Özet

Bu çalışmada Osmanlı'nın son, Cumhuriyetin ilk devresinde Ahmed Nazmi adlı müellifin zenginlik ve dilencilik konuları etrafında İslam'ın temel kaynaklarından sayılan hadisleri derleyerek kaleme aldığı iki eser ele alınmıştır. Yazar bu iki eserde iktisadi anlayış, tutum ve politikalara dair bireysel ve toplumsal düzeyde tespit ve önerilerde bulunmaktadır. Eserler zenginlik ve yoksulluk kavramlarını merkeze alarak gerek İslam'ın bu husustaki temel ilke ve değerlerine gerekse içinde yaşadığı zamanlara ait sorunlara dikkat çekmektedir. İslam'ın inanç ve ahlak değerleri çerçevesinde dengeli bir servet yaklaşımını öne çıkaran yazar, ülkenin girişim, tasarruf ve sermaye birikimi yetersizliği yanında geleneksel dayanışma ve yardımlaşma duyarlılıklarının kaybına da dikkat çekmektedir. Modern zamanların kalkınma ve serveti öne çıkaran kimi vurgularına rağmen her iki eserde de zenginlik ve yoksulluğun mutlak değer kategorileri dışında İslami değerler ekseninde yorumlanma çabası gözlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Zenginlik, Tevekkül, Eğitim, Tese'ül, Sa'y, Terakki

A REVIEW ON THE ECONOMIC THOUGHT AT THE INTERSECTION OF OTTOMAN STATE AND REPUBLIC OF TURKEY: WEALTH AND BEGGARY IN ISLAM ACCORDING TO AHMED NAZMI

Abstract

In this paper, it has been reviewed two writings of Ahmed Nazmi who wrote in the fields of wealth and beggary in the last period of Ottoman Empire and first period of Republic of Turkey which are collected from the hadiths that are regarded as the basic sources of Islam. Author concludes some findings and makes suggestions on economic understanding, manner and politics in these two writings at the social and individual levels. These writings draw the attention both to the problems of the days when he lived in and to the basic principles and moral values of Islam that concerns this matter by putting the conceptions of wealth and poverty in the center. The author brings an equable/temperate wealth/fortune approach forward within the framework of belief and moral values in Islam and points out the deficiency of capital accumulation, entrepreneurship and savings along with the loss of sensitivity for cohesiveness and cooperation. Despite the emphasis of modernism/modern era on the development and wealth/fortune in both writings it is considered that there is an effort for trying to interpret the wealth and poverty based on the Islamic values rather than the absolutism/absoluteness of value categories.

Keywords: Wealth, Resignation, Education, Beggary, Working, Development

Giriş

Son dönem Osmanlı aydınlarının iktisadi zihniyeti, önceki asırdan itibaren farklı yorumlarla temsil edilen modern iktisadi yaklaşımların etkileriyle biçimlenmiştir. Tanzimat öncesi devrelerde ivme kazanan siyasi-idari odaklı sorunlar ve çözüm arayışları, bu dönemle önemli değişim ve kırılmalara sahne olan Osmanlı ülkesinde, iktisadi alana dair yeni bir kavrayış evreniyle yüzleşmiştir. Tanzimat ve ilerleyen devrede Avrupa kökenli ve kalkınma temelli tartışmalarla yol alan bu arayışlar, liberal yahut korumacı-devletçi çözüm önerileri ekseninde

---

* Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı omerkaraoglu@istanbul.edu.tr

Gönderim/Kabul Tarihi: 27 Aralık 2019 / 8 Ocak 2020, Submitted/Accepted dates: December 27, 2019 / January 8, 2020.

ifade bulmuş -eksriyetle adaptif nitelikli-görüşlerdir[†]. Dünya savaşı yıllarında milliyetçi doktrin çevresinde uygulanan iktisat politikaları sonrasında Cumhuriyet’le dünya konjonktürü etkisi altında nihayet devletçi iktisat politikalarına dönüşecektir. Tüm bu dönemlerin farklı tonlarda da olsa paylaştığı motto, “kalkınmak, zenginleşmek ve Avrupa gibi güçlü olmak” şeklinde özetlenebilir (Ağır, 2017:62-69).

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Ahmed Nazmi imzalı 1921-1924 yıllarıyla kayıtlanabilecek iki ayrı kitapta, yukarıda sözü edilen temel öncelikler ekseninde, zenginlik ve yoksulluk gibi olgulara dair İslam’ın temel referanslarından sayılan peygamber sözleri derlenmiş ve yazar tarafından ülke gerçeklerine uyarlanarak yorumlanmış, konu, doğudan-batıdan yer yer menkıbeler/örneklerle ele alınmıştır. Hadis rivayetlerine bakıldığında bir kısmı “kütüb-ü sitte” (altı kitap) olarak adlandırılan muteber kaynaklardan, bir kısmı yine Osmanlı ülkesinde yaygın kabul görmüş derlemelerden, az bir kısmı ise zayıf kabul edilen, kaynak belirtilmeyen veya hadis olduğu kuşku rivayetlerden derlenmiştir (es-Salih, 1981: 137 , Çakan, 1985: 120). Bu detaylar her iki eserde yer alan kaynakların bütünü ve değeri açısından kanaatimizce ciddi bir sorun teşkil etmemektedir. Dini referanslar üzerinden toplumsal sorunlar tespit edilmeye ve çözüme yönelik önerilere odaklanan söz konusu eserler ilgili hadislerin Arapça metnlerinin ardından tercümesi, yazar tarafından şerhi, menkıbe ve örnekler, kimi zaman yerli yabancı kaynaklardan alıntılar vb. destekleyici diğer delillerle kaleme alınmıştır.

İslam inancı ve ahlak değerleri bağlamında zenginlik ve yoksulluğun nelere karşılık geldiği/gelebileceği üzerinde duran yazar, olumlamadığı gösterişçi/müsrif “zengin” tipi ve olumladığı kanaatkâr/onurlu “fakir” tipini hadislerle dayalı olarak yorumlamaktadır. Cehalet ve tembellikten kaynaklanan fakirlik halini, bir tür tercih olduğundan hareketle eleştirir. Yazar, batıda gelişme gösteren toplum ve ekonomileri, İslam ahlak ilke/değerleriyle tezat oluşturmayacak biçimde yorumlama çabasında olmakla birlikte zaman zaman bu milletlerin merhametsizliğine ve İslam alemi için tehdit edici niteliğine dair hatırlatmalarda bulunmaktadır. Melez bir zihinsel duruma işaret etmekle beraber, tevhid ve ahiret inancı, sorumluluk, denge gibi ilkeler konusundaki duyarlılıklar, dün olduğu gibi bugün de Müslüman aydınların iktisat yaklaşımlarında izlenebilmektedir. Ne var ki son devrelerde metodolojik uyumlulaştırma çabasının yeni örnekleri İslami referanslarla (fıkıh) desteklenen eklektik yaklaşımları artırmış görünmektedir. Yoksulluk kavramı dahil olmak üzere birçok temel İslami ilke ve kurum, bilgi ve düşünce köklerinden koparılarak klasik-neoklasik tanımlar merkezinde ele alınmaktadır. Büyüme, kalkınma, tüketim, fayda vb. birçok kavram etrafında üretilen çalışmalarda benzer sorunlara rastlanabilmektedir (Salleh, 2014: 243-262).

1. AHMET NAZMİ VE ESERLERİ HAKKINDA

Osmanlı son dönemi Divan-ı Muhasebat kontrol memurluğu görevi yapan Ahmed Nazmi’nin Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte ara dönemin tanığı bir aydın olarak anılması doğru sayılacaktır. Bir süre Beyrut Sıhhiye müfettişliği yaptığı da anlaşılmaktadır (Özlu, 2018: 208). Yazarımız, Tetkik-i Müellifat-ı Şer’iyye Meclisi tarafından basılan “Emraz-ı İctimaiyyemize Deva Külliyyatından” adlı seride basılan iki eser dışında bir üçüncü eser olarak hazırladığı

[†] Konuya ilişkin bazı literatür örnekleri için bkz. Ahmet Güner Sayar, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul 2000; Şerif Mardin, Türkiye’de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi, 1838-1914, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1962, Zafer Toprak, Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), Ankara 1982

“San’at Fazileti” adlı kitabın formlarının çokluğu nedeniyle basımına bir çözüm bulunamadığını ve yine ilk eserinin yeniden basımı da mümkün olmayınca “zenginliğin teşviki ve fakirlikle mücadele gerektiği” şeklinde bir tür sitemini dile getirdikten sonra üçüncü kitabı olmak üzere “Nazar-ı İslam’da Zenginliğin Mevkii” eserinin basıldığını (1340-1342) ifade etmektedir. Yazar bu kitabın mukaddimesinde yine aynı seriden olmak üzere dördüncü kitabın “Tese’ülün Mezmumiyeti ve İslam’da Fakirliğin Mevkii” adıyla yayınlanacağını söylemişse de aynı içerikle ancak farklı bir adla “İslam’da Tese’ül Yokdur” biçiminde basıldığı (1343) anlaşılmaktadır (Nazmi, 1921: 2).

Yazarın tarımsal faaliyet ve ağaç yetiştiriciliğiyle ilgili Marifet matbaası tarafından 1346 tarihli basılan “Ağaç dikmek ve zer’iyatta bulunmanın dinî ve ictimâî fevâidi ve bu babda mâlûmat-ı nâfia” adlı bir başka eserine daha isabet etmekteyiz (Nazmi, 2001).

Ahmed Nazmi’nin sağlık, tarım, sanayi ve diğer iktisadi-sosyal meselelere dair hayli geniş bir ilgi alanı olduğu görülmekte, toplumun pratik sorunlarının çözümüne yönelik önerileri yanında uzun dönemli politika önerileri de dikkat çekmektedir.

Çalışmamızda servet, emek, üretim gibi kavramlar çevresinde Türk toplumunun kavrayış ve tutumlarının ele alındığı, düşünsel olduğu kadar kurumsal tespit ve önerilerin yer aldığı iki kitabı tahlil edilecektir. Bu iki kitabın ilki “İslam’da Zenginliğin Mevkii”, diğeri “İslam’da Tese’ül Yokdur” adlı kitaptır. Her iki eser de ağırlıklı olarak temel İslami referanslardan olan hadislerin derlendiği ve yorumlandığı, zaman zaman farklı kaynaklardan alıntılarla konuların tartışıldığı eserlerdir.

Cumhuriyet’e giden yıllarda ahlaki değerlerin iktisadi kalkınma ve gelişmeye engel olmadığı görüşünü dile getirirken batı kalkınmasının olumsuz bireysel ve toplumsal sonuçlarına yer yer eleştiride bulunmaktadır. Sınıf çatışmaları, ahlaki erozyon vb. konular üzerinden Avrupa kapitalizmini ve diğer yandan da gerçekçi bulmadığı sosyalizmi eleştirmektedir.

2. İLK KİTAP: NAZAR-I İSLAMDA ZENGİNLİĞİN MEVKİİ

Kitabın ön kapağında 47 hadise dayandırıldığı belirtilir ve hemen giriş bölümünde yukarıda açıkladığımız yazma gerekçesi dile getirilir. Toplumsal hastalıklarımıza çare önermeyi amaçlayan bir dizi eserin bir örneği de İslam’ın temel dayanaklarından olan hadislerle zenginlik ve yoksulluğun nasıl anlatıldığı, servet karşısında insana tavsiye edilen tutum, üretim ve tüketim ahlakı vb. konular ele alınarak yorumlanır. Metin içinde bazı hadislerin numaralandırılmadığı ancak izleyen hadislerin yine hesaba katılmış olduğunu gördüğümüzden dipnotlardaki eksik numaraların tarafımızdan tamamlandığını belirtelim. Metin içinde sayfa numarası ve hadis numarası (/) işaretiyle birlikte gösterilmiştir. Örneğin (Nazmi, 1921:3/1) gibi.

2.1. İslam ve Zenginlik Üzerine

Kitapta kaydedilen Ebu Nuaym’dan alıntılanmış ilk hadiste; “**rızık kapılarının arşdan yerin altına kadar açık olduğu, Allah’ın tüm kullarını istek ve gayretleri derecesinde rızıklandığı**” kaydedilerek akli ve maddi güç/vasıtalarla gayret ve çalışmanın gerekli olduğu belirtilir. Bu arada ticaret dünyasının esaslarını ve işleyişini bilmeksizin, sadece sermaye varlığının olumlu sonuç getirmeyeceği, eğitim ve bilgi yanında girişim ve emeğin önemi vurgulanır. Hz. Ömer’in “rızkı araştırmaktan geri durarak ya Rabb beni rızıklandır demeyin. Zira bilirsiniz ki gökten ne altın ne gümüş yağar” dediğini nakleder (Nazmi, 1921: 3-5/1 ve 2).

İzleyen hadisler yine aynı içerikte olup rızık kapılarının anahtarının hareket/girişim olduğuna dair hadis (Nazmi, 1921: 5/3), muteber hadis kaynaklarında rastlamadığımız, fakat yazarın da kaynak belirtmeden yer verdiği “**ebediyen yaşayacakmışsın gibi dünyanın için çalış, sanki yarın ölecekmişsin gibi ahiretin için çalış**” hadisi bunlar arasında yer alır (Nazmi, 1921: 6/4). Yazar bu son hadisle ilgili olarak Namık Kemal’in geniş açıklamalarına yer verir. Namık Kemal, insan için en büyük lütfun dünyada erişilecek refah olduğunu, bunun için ise sa’y ve gayretten daha etkili bir sebep olmadığını belirtir. Şu kadar ki insanın tabiatına, vatanın ihtiyaçlarına uygun işlerin tespit edilerek öğretilmesi gereklidir. Aksi halde tüm çabalar heba edilmiş olacaktır. Bu hususta pek çok eser kaleme alındığını ifade ettikten sonra, “Kuvve-i Maneviyye” adlı kitaptan “çalışmak” başlıklı bölümü aktarır ve “Avrupalılar nasıl çalışıyor?” sorusunu sorar. Avrupa toplumuyla mukayeseye yer verilen bu bölümde; batıların bir araya geldikleri meclislerde yararlı tartışma ve bilgilendirme çabalarını, dünyanın her tarafındaki bilimsel, teknik, ticari, sınai gelişmeleri izlediklerini, bilgi birikimi ve alışverişi gerçekleştirdiklerini ve özellikle bu hususta hırslı olduklarını kaydeder. Osmanlı toplumunun ise kahvehanelerde boş sohbetler, dedikodu, yararsız eleştiri ve oyunlarla zaman öldürdüklerini belirtir. Öyle ki dedikodu ve hasedin evlere kadar yaygınlaştığını ifade ederek eleştirir. Sözü, Avrupalıların yukarıda bahsedilen olumlu özelliklerinin taklit edilmesi gerektiğine getirir (Nazmi, 1921: 7-10).

İbn-i Mace’de yer verilen bir diğer hadiste, “**muttaki kullar (Allah’tan sakınanlar) için zenginlikte bir sakınca yoktur. Bunlar için sağlık ve afiyette olmak zenginlikten hayırlıdır** (yazarımız, “zengin olup da hasta-zayıf düşmekten” biçiminde yorumlamış). **Kalp hoşluğu (gönül huzuru) nimetlerdendir**” (Nazmi, 1921: 10/5). Buhari’de yer alan Hz. Aişe’den rivayetle “**Allah’ım zenginliğin fitnesinden ve fakirliğin fitnesinden sana sığınırım**” duası nakledildikten sonra (Nazmi, 1921: 11/6) yazar, **zenginliğin övülen ve yerilen iki türü** olduğunu açıklar. Hac, zekât, sadakaların ve imar, hayır kurumları tesisi gibi işlerin zenginlik gerektirdiğini, böylece görev ve sorumluluğunu bilen, hukuku gözeten, hayırsever zenginin sevildiği ve övüldüğünü, şahsi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen, hırs ve arzularına esir olmuş, kibirli zengin ise yerildiğini kaydeder. Zayıfları aşağılayan ve zulmeden, gücünü insanların zararına ve haksız kazançlar elde etmeye kullanan bu tür zenginlerin, ihtiyaç sahibi yoksullarla arasındaki gerilimi artıracığını belirten yazar, vakıflar gibi geleneksel yardımlaşma kurumlarının gereğine işaret eder (Nazmi, 1921: 11-13).

Tanzimat’tan bu yana bencilliğin arttığını belirten yazar, yardıma muhtaçların unutulduğu, kimsenin bir başkası için çalışmadığı bir “altta kalanın canı çıksın” manzarası egemendir. Ne var ki gelecekte **Avrupa’da olduğu gibi güçlü-zayıf düşmanlığı tehlikesi** söz konusudur.

Oysa ecdadın kurduğu vakıflardan söz eden yazar, bunların maddi manevi hizmetler gören kuruluşlar olup yakın zamanlara kadar Osmanlı mahallelerinde kadınların dahi muhtaç ve lohusa kadınlara gıda, kıyılık, kömür, Ramazan masraflarını verdiklerini ifade eder. Şimdi zaruret hali yaygın olduğundan bu tür yardımlaşmaların toplumsal nitelikli olması gerektiğini, esnaf loncaları ve ihtiyar teşkilatı vb. örgütlerin ise terkedildiğini sitemle belirtir. Biz ve Avrupalılar karşılaştırması yaparak, bizde **süreksizlik (takipsizlik)** sorunu olduğunu, Avrupalıların ise bir işe başladığında, usanmadan sonuçlandırdıklarını kaydeder.

Sonuç olarak yazar, varlıklı olanların duyarsızlıklarının, yoksulları haset ve kine sevk ederek toplumsal bozulmaya yol açacağı uyarısında bulunur.

Varlık ve nimetlere ulaşmanın Allah'a şükür gerektirdiğini, bu bilinçle erişilen zenginliğin zararı olmadığını, ancak Kur'an'da geçen Karun örneği ile nimetin elde edilmesini kendi zeka ve dirayetinden bilen bir kimsenin irfansı olduğu ve kötülendiğini, süresi tamamlanınca gerçek gücün kime ait olduğunu göreceğini anlatır. Bu tür "kibirli ve hodbinlerin sonunda felaket ve yok oluşa uğrayacağı bildirilmiştir" der (Nazmi, 1921: 14-15).

Kur'an ve hadislerden delillerle zengin ve fakirin mutlak iyi yahut kötü olarak nitelenmesinin doğru olmadığını belirten yazar, "**sabreden fakirler**" ve "**şükreden zenginler**" in bu halleriyle esas temsil ettiklerini ifade eder. Nimet ve zenginlikleri Allah'ın lütfu olarak gören zenginlerin, yoksullara yardımcı olacaklarını, bunların birbirine rakip ya da düşman olmadıklarını kaydeder. Devamla Avrupa bazı sermayedarların sadece kendi çıkarlarını düşünerek amele (işçi) sınıfını hasım olarak gördüğünü, işçi ve burjuva sınıfları arasındaki bu çatışmanın sosyalizm ve komünizmi ürettiğini, oysa **bu iki sınıfın birbirine tahakküm çabasının yanlış ve yersiz olduğunu**, bu farklılığın bir realite olduğunu ve her sınıfın hak ve adalet ölçülerine uygun hareket etmelerinin doğru olacağını belirtir.

Sosyalizmin ortak mülkiyet ve genel barış hedefini serap (hayal) olarak niteler ve çalışmak istemeyen işçilerin başkalarının fazla malıyla ihtiyaç görmek istediğini (anarşi) ifade eder. Sosyalizmle anarşi arasında doğrudan bir bağ kuran yazar, güvenlik konseptini özgürlük hedefine önceler. Hürriyet düşüncesinin bazen suiistimal edildiğini söyleyen yazar, bu nedenle vatan nizamı ve inzibatını, hürriyetten öncelikli bir konuma yerleştirir. Parti ve grupçuluğun, kimi zaman vatan ve millet yararlarını gözetmediğini düşünür (Nazmi, 1921: 16-17).

Yazar medeniyetin "maışet şekilleri" üretmek/çoğaltmak gibi bir anlamı da içerdiğini belirterek **terakki** (kalkınma-gelişme) için halkın, çiftçi ve sanatkarın ahlak ve maneviyatını yükseltmenin yanısıra bu grupların yararlarını temin etmenin, sanayiinin gelişimi için "milli sanayii" nin geliştirilmesinin şart olduğunu belirtir.

2.2. Fakirlik, Zorlukları ve İslam Toplumunun Durumu

Cehaleti manevi fakirlik olarak adlandıran Ahmed Nazım, maddi fakirliğin buradan doğduğunu ileri sürer. Yoksulluğun yaygın olduğu ülkelerde ise hırsızlık, cinayet vb. düzensizliklerin olacağını, yoksulluğun her tür hastalık ve zilletin sebebi olduğunu belirtir. Fakirlikte iyi-kötü ayrımının bilinmeyeceğini, hak ve adaletin engelleneceğini kaydeder. Bir hadiste "**her iki dünyada da yüz karası**" olarak nitelenen fakirliğin cehalet ve tembellikten kaynaklanan fakirlik olduğunu ifade eden yazar, fakirliğin insanın beden ve ruh sağlığını bozacağını, ülkeyi perişan edeceğini, buna karşılık kurallarına uygun sa'y ve gayretle fakirlikle mücadele etmek gerektiğini, aynı zamanda yoksullarla dayanışma ihtiyacını belirtir (Nazmi, 1921:19/7).

Fakir çocuklar ve nesillerin girişimcilik fikri ve yeteneğini elde edemeyeceğini, iş eğitimi alamayacağını, ömürlerini boş ve yararsız şeylerle geçireceğini söyler. Böyle bir toplumda işsizlik ve hastalıkların yaygınlaşacağını, siyasal ve toplumsal düzenin bozulacağını belirtir. Bu yoksulluğun bir memleketi ne hale getireceği sorusuna cevap verirken, kurutulmamış bataklıklar, pis sular, nemli, ışıksız ve kötü okullar, köprüsü olmayan dereler, "Nuh devrine ait ibtidai aletler, susuz ve gübresiz tarlalar, şosesiz yollar, ağaçsız şoseler, harap mabed ve çeşmeler, vakıflar..." biçiminde tasvir eder. Bu arada "hilekâr bakışlar", "yalancı ağızlar" ve "kaba saba muameleler" den bahsederken yazarın, maddi yokluk-ahlaki yokluk ilgisi kurduğu görülür (Nazmi, 1921:19-20).

İnsanın “**malı ve ailesi ile imtihan edildiği**” ni bildiren bir diğer hadise dayanarak yazar, servet ve nimetlerin mutlak iyiliğin göstergesi olmadığını anlatır. Bir başka rivayette ise Hz. peygamberin “**dört şeye ulaşmanın mutluluğun işaretleri olduğu, iyi (ahlaklı-güzel) bir eş, iyi bir evlat, çevresinde beraber olduğu salih (iyi) kimseler, geçiminin bulunduğu beldede olması**” dediği nakledilir ki burada da mutlaka maddi varlığın çokluğu ya da zenginlik övülmüş değildir (Nazmi, 1921: 21/8-9).

Devamla bir toplumun eşrafı ile daha düşük sınıfları arasındaki durumu Buhari’de kaydedilen bir hadis çevresinde açıklar:

“**sizler ancak zayıflarınız nedeniyle yardım olunur ve rızıklanırsınız**” (Nazmi, 1921:22/10). Yazar bu hadisi zengin/eşrafın işlerini ve rızıklarını, yardım gördüğü işçi ve hizmetliler sayesinde elde ettikleri biçiminde yorumlar. Toplumun eşraf, esnaf, köylü birlikte yaşayabileceği, özellikle “halk babası” olarak adlandırdığı eşrafın, zorbalıktan uzak ve koruyup kollayıcı, ön açıcı olması gerektiğini belirtir. Eşraf ve hükümet memurlarının halkın sadık hizmetkarları olduğunu ifade eden yazar, yukarıdaki hadisle “gadr ve gururun (kibir) kaldırıldığını” vurgular.

Diğer yandan “siyasi ve idari mücadelelerin tek yöntemi” olarak nitelediği “**terakki**” amacını vurgulayan yazar, İslam unsurlarının, iktisadi önlemlerle refaha ulaşması ve meşru bir biçimde zengin olabilecekleri araçlara sahip olması gerektiğini, Müslümanların gerçekte tembel olmadığını ancak tarım, ticaret ve sanayide karlı işler yapamadığını, getirisi düşük ve yorucu işlerle uğraştığını kaydeder. Bu durumun müsebbibi olarak önceki hükümetleri işaret eder ve milletin maddi-manevi durumuyla ilgilenilmediğini, memur yetiştirmekten ibaret bir politikayla iktisadi ve toplumsal ilimlerden haberdar ve deneyimli insan yetiştirilmediğini ileri sürer. Toplumun dertleri, sorunları okullarda öğretilmezdi diyerek müfredatın tümüyle soyut bilgilerden ibaret olduğu tespitinde bulunur. Oysa bir toplumun ortak yararlar etrafında bir araya gelerek bir bağ kurmasının zaruri olduğunu belirtir ve Arapların İslam öncesi kabilecilik bağıyla gurur duyduklarını, fakat yine bu nedenle ayrılıklara düştüklerini, İslam geldikten sonra ise inanç birliği ve kardeşliği kurulduğunu, bu kardeşlik bağı ile kabile, renk, servet, statü farklılıklarının birer üstünlük sebebi sayılmaktan çıkarıldığını ifade eder (Nazmi, 1921:23-24)..

Devamla Hakim-i Tirmizi’den servet ve varlık karşısında insanın ideal tutumunun “büyüklenmemek, zorbalık yapmamak ve haddini bilmek, Allah’ı ve ahireti unutarak arzu ve hırslarına esir olmamak” olduğunu anlatan birkaç hadise yer verilir (Nazmi, 1921:25/11).

Bu arada peygamberin “**Allah’ım senden zenginlik isterim**” dediği, bir diğer hadisinde “**Allah’ım fakirlikten ve darlıktan, zilletten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan sana sığınırım**” diye dua ettiği kaydedilir. Yine Buhari’den peygamberin çoğunlukla “**Allah’ım bize dünyada ve ahirette iyilik ver, bizi ateş azabından koru**” şeklinde dua ettiği nakledilir (Nazmi, 1921:26/12-14).

“**Sizin en hayırlınız ne ahireti için dünyasını ne de dünyası için ahiretini terketmeyendir**” (Nazmi, 1921:27/15) hadisine yer veren yazar, dünyanın sonu tabii ki ahirettir, ancak ahireti kazanacağım diye dünyadan el çekip insanlara yük olmak ve kendisini halka besletmek doğru değildir biçiminde açıklar. Dünyaya dalıp ona tapmak ahirette vahim bir sonuca götürürken dünya hayatıyla ilgili vesilelere sarılarak gayret sarf etmekten de geri durmayarak bir dengeyi korumak gerektiğini belirtir. Millet olarak varlık ve bekanın sağlanabilmesi için “bu iki hayatı birleştirmek tüm Müslümanlara farzdır” diyen yazarımız “iğneden ipliğe kadar ecnebilere

muhtaç olduğumuzu gözönüne getirmeli ve biz de yaparız diye sa'y meydanına atılmalı" uyarısında bulunur ve yabancılara muhtaçlıktan kurtulmak için mertlik ve mücadeleye çağırır (Nazmi, 1921: 28).

2.3. Şükürle Nankörlük Arasında Zenginlik ve Zenginlerle İlişki

Bir hadiste "Allah sana mal verdiğinde üzerinde görünsün. Allah nimetinin eserini kulunun üzerinde güzel (iyi) olarak görmeyi sever. Halinden memnuniyetsiz (şikâyet edip duran) ve varken mahrum gibi gösterenleri ise sevmez" buyurulduğu kaydedilir. Varlık ve imkân sahibi olmanın bir lütuf olduğu ancak daha önce de bahsi geçtiği üzere insanın nimetin sahibi olan Allah'tan habersiz ve nankör davranmaması gerektiği, meşru yollarla elde ettiği malından yoksulların, muhtaçların payını ayırması ve büyüklenmeyerek servet sahibi olması bir kusur değil bilakis Allah'ın nimetini ve izlerini kulunda görmesi bakımından güzel bir haldir. Nimete rağmen yokmuş gibi sızlanmak, şikâyet etmek (şükretmemek) ise aksine yerilmiştir (Nazmi, 1921:28/16).

Bir başka hadiste "**zenginlere gidişi azaltın. Onlarla ilişkilerinizin seyrek olması (üzerinizdeki) nimetleri küçümsememeye sebeptir**" (Nazmi, 1921:28/17). Burada da sahip olunan az ya da çok maddi imkânların kıymetini bilmenin ve madden daha aşağı durumdaki bir insanın zenginlerle sıkı ilişkilerden dolayı onların her durumlarına vakıf olması ve giderek kendi elindeki imkânları azımsayarak küçük görmesi muhtemeldir. Yazarımız, bu ilahi nimetleri küçük görme halinin eldekilerin de yitirilmesine sebep olabileceğine dikkat çeker.

Yine bu doğrultuda "**şükürü eda edilen az malın, (şükrüne) güç yetirilemeyecek çok maldan daha hayırlı olduğu**" hadisi kaydedilir (Nazmi, 1921:29/18).

Akıl nimetinin değerine işaret eden bir hadiste de "**Allah kulundan nimetini kaldırmak istediğinde öncelikle onun aklını giderir**" buyurulmuştur ki (Nazmi, 1921:29-30/19) yazar, meşhur mutasavvıf Muhyiddin-i Arabi'nin Fütühat eserinden bir menkıbeyle bu hususu anlatır. Öncekilerden bir hükümdarın nedimlerine kimi idareci yapmalı sorusuna "akıllı olanı" cevabını aldığını, zira akıllı olanın hisleri ve keyfine uymayacağını, alimse ilmiyle değilse alimlere danışarak hüküm vereceğini belirtir.

2.4. İktisad, Tedbir ve Tasarruf

Bir hadiste "**üç şey insana kurtuluş getirir ki bunlar; gizli-açık Allah'tan sakınmak, zenginlik ve fakirlikte orta yol, hoşnut veya öfkeli iken adalet**" denmiş ve harcamada cimrilik ve israfla uçlara savrulmamak gerektiği bildirilmiştir (Nazmi, 1921:30/20).

Bir başka hadiste "**tedbir geçimin, sevgi aklın yarısıdır. Endişeli (gamlı gençlik) ihtiyarlığın yarısı (nı katetmiş), ailesinin azlığı iki olaylığın (dünya ve ahiret) biridir**" beyanını yazarımız, bakım ve geçim telaşına düşeceği kimsesi az olanın ya da kendinden ibaret olanın kolaylık ve zenginlik sahibi olduğu biçiminde yorumlar (Nazmi, 1921:30/21).

Bir hadiste "**iktisad edenin (ortayollu ve tedbirli davranan) muhtaç duruma düşmeyeceği**" haber verilir (Nazmi, 1921: 35/25). Yazar devamında israfı; "şer' ve aklın hilafına akçe sarf etmek" olarak tanımlar. Lazımı terk ile elzemin tedarikinde bulunan (muktesid) kişinin Allah katında sevgili olduğunu belirtir. Yani yazar bu kişileri, **en gerekli** olanı sağlayarak **gerekliyi** bırakanlar biçiminde yorumlar. Cimrilik ile israf arasında orta yolu tutmak gerektiği, ayrıca nimetin değerinin elden gidince anlaşılacağını hatırlatır.

Enes b. Malik rivayetiyle Peygamber buyurur ki; **“istihare eden (hayırlısını isteyen) kaybetmez, istişare eden (danışan) pişman olmaz, iktisad eden (dengeli harcayan) yoksul düşmez”**. Bir diğer hadisinde denge yolu tutmak gereğini, dinde (ibadette) aşırılığa yönelen kimseye dinin galip geleceğini (kendi gücünün yetmeyeceğini) beyan eder. Bu denge, yalnızca iktisadi-mali meseleler veya ibadetler için değil genel olarak hal ve davranışlar için de tavsiye edilmiştir. **“teenni ve itidalin ve güzel görünüşlü olmanın peygamberliğin yirmi dört parçasından bir parça olduğu”** bir hadiste kaydedilmiştir (Nazmi, 1921: 35/26-28).

Hz. Aişe'den rivayetle peygamberin **“temiz (helal) kazanana, orta yolluharcayana ve ihtiyaç zamanı için önden hazırlık yapana Allah merhamet etsin”** sözüyle tedbir ve tasarrufa dikkat çekilmiştir (Nazmi, 1921:36/29).

Tasarruf kavramı üzerinde duran yazar, bir milletin servet üretebilmek için ticaret ve sanayiye sermaye yatırarak sermaye biriktirmesinin önemine işaret eder. Bunun bireysel ve toplumsal bir görev olduğunu belirtir. Bugün çalışma güç ve imkânı olanların güvenlik (önlem) amacıyla bir bölüm servetlerini saklamaya mecbur olduklarını, aileleri için ölümleri sonrası bir birikim oluşturduklarını belirtir. İnsanların servet ve konumlarının uygun olmadığı harcamalardan kaçınmaları ve milletçe bu tür birikimleri (tasarruf) artırmak gerektiğini kaydeder (Nazmi, 1921: 36).

2.5. Cimrilik ve İsrâf

Cimrilerin servetlerini sermaye olarak kullanmayı saklamaları, ailelerini ve toplumu yoksunluğa götürür. Cimrilik bir tür hastalık olarak nitelenir. Yazar gömülemekle tasarruf arasındaki farkı ortaya koymaya çalışır (Nazmi, 1921: 37-38).

Serveti boş yere tüketmenin de cimrilik gibi yanlış bir tutum olduğu belirtilir. Hatta müsrifliğin toplum için cimrilikten daha zararlı olduğu, oysa o servetin ticaret ve sanayiye aktarılması halinde daima korunarak artacağı anlatılır. Adam Smith'in bir sözüne atıfla **“müsrif, bir milletin düşmanı, her tasarruf sahibi ise milletin nimet üretenidir”** denmektedir (Nazmi, 1921: 38).

Yazar insan ihtiyaçlarının çeşitlenip genişlemesini medeniyetin imarı için gerekli görürken, insanın tasarruflarıyla bu ihtiyaçlarını görmesinin doğal olduğunu ancak daha yüksek bir hayat düzeyi için tasarruf fazlasının gerekliliğine dikkat çeker. İsrâf ve tüketimde sınır tanımamanın bireysel ve toplumsal zararlara yol açacağını, böyle bir milletin ürünlerini tüketerek borçlanacağını, ihracat yapamayacağını, giderlerini karşılamak için çokça vergi koyacağını ifade eder. Bu sefahat halinin ahlaki bozulmayı da beraberinde getireceği, cimrilik, hırsızlık, hıyanet, yalancı şahitlik ve yemin, hırsızlık, cinayet, türlü günahlar ve kaos üreteceğini belirtir (Nazmi, 1921: 39).

Burada yazar **“Amerika'da israfa karşı mücadele”** başlığı altında Figaro gazetesinden **“tasarruf propagandası”** adlı bir makaleyi özetleyerek Türk toplumu için örnek gösterir. Amerika'da lüks ve yüksek harcamada bulunan kesimin zenginlerden çok halkın emekçi kesimleri arasında görüldüğünü kaydeder. Örneğin bir mağaza çalışanı genç kadının ücretinin büyük kısmını giyim-kuşama ayırdığını söyler. Birçok genç çalışanın haftalıklarını gece eğlencelerinde tükettiğini, bu konunun eğitimci, sosyolog ve iş adamlarını endişelendirdiğini ve bunların çeşitli araçları kullanarak tasarruf ve iktisada yöneltici propagandalar için çalıştıklarını aktarır. Bu doğrultuda makaleler, broşürler hazırlandığını, hatta tasarruf düşüncesinin temsilcilerinden Benjamin Franklin'in doğum yıldönümlerinde tüm Amerikan

okullarında bu konuda konferans ve etkinlikler düzenlendiğini belirtir. En yararlı propagandaların okullarda gerçekleştiğini kaydeden yazarımız bu okullarda açılan tasarruf sandıkları uygulamasını örnek vererek Eğitim Bakanlığı gözetiminde 1919-1920 yılında 462 bin öğrencinin bu sandıklarla biriktirdiği 2.800.000 dolar meblağın giderek arttığı bilgisini aktarır (Nazmi, 1921: 40).

Devamla bu açıklamalardan milletçe ders almak gerektiğini ifade eden yazar, toplumu yanıltan bir diğer tutkuya işaret eder ki bu da modadır. Milyonlarca liramızı ziyan eden bu tutkunun özellikle düğünlerde yapılan gösterişçi tüketim harcamalarında görülebileceğini belirtir. **Moda** başlığı açtığı bu bölümde yazarımız, doğunun kendine ait güzelliklerin farkına varamadığına ve batıya benzeme çabası içinde benliğini kaybetme tehdidi ile karşı karşıya kaldığına dikkatimizi çeker. Batının kendi güzelliklerini takdir ettiğini, ancak bizim giysilerimizin kendi ruhumuzu temsil ettiğini ve fakat tümüyle batıyı taklit etmekten ibaret olan bu gidişle övünecek kendi modamızın (!) bir değeri kalmayacağını söyler. Turkuvaz adlı giysimizin ne yazık ki bizden önce batılılar tarafından farkedildiğini belirtir ve Trabzon'un narın iplikli bürümcekleri, Musul'un müslinleri vb. ülkemiz sanat örneklerini hatırlatarak değerlerinin bilinmediğinden şikayet eder. İpek ve keten kumaşlarımız dururken batının pamuklu ürünlerinin dahi gözümüze şirin geldiğini, annelerimizin beceriyle işledikleri meşin, iğne işleri, kasnaklar vb. beğenmediğimizi, ince, emek ve sabır gerektiren bu orijinal ürünlerin birer antikaya dönüştüklerini anlatan yazar, Avrupalıların eline geçip de tekrar bize işlenerek/tıraşlanarak gelen kendi ürünlerimizi hayranlıkla karşıladığımızı belirtir (Nazmi, 1921: 41-42).

2.6. Terakkinin Bir Gereği Olarak Muhabbet ve Kardeşlik

Yazar bu bölümde "Muhabbet-Medeniyet" başlığı altında Mustafa Rahmi Bey- İzmir (kenar) notuyla **Avamil-i Terakki** (Terakkinin Sebepleri) adlı yazıdan alıntı yapmaktadır. Burada gelişme/medenileşme ideali ile kardeşlik ve sevgi bağları arasında ilgi kurmaktadır. Kur'an'da "müminler kardeşler" buyrulur ki millet olmanın esası, kardeş gibi birbirini sevmeye dayanır. Aksi olanlara millet değil insan sürüleri denir.

Yazar, Türk milletini "vatanlarını cennet haline getirmek için bir kanun-u tekamül takibeden ve yekdiğerini kardeş gibi seven müttehid bir kitle-i beşer" olarak tarif eder. Gerçek bir millet bu muhabbet bağı sebebi ile tüccarsa alışverişini düzgün yapar, memursa görevlerinde titiz olur. Biz millet olarak yoksula-öksüze yardım için koşarız diyen yazar milletlerin gelişmesinde rol oynayan faktörlerin kimi sosyologlarca iklim ve ırk özellikleri, kimilerince de din, eğitim, felsefe, hukuk, iktisat ve politika gibi manevi sebeplere bağlandığını kaydettikten sonra hepsinin pay sahibi olduğu görüşünü dile getirir. 1909 yılında Cenevre'de gerçekleştirilen bir konferansta bir batılı profesörün söylediklerinden bahsederken, İslam ve Türk filozoflarının ilim, felsefe ve ahlak alanlarına katkılarını, Farabi, Gazzali, Yusuf Has Hacib örnekleriyle ve övgüyle anlattığını nakleder. Medeniyetin temelini oluşturan ve yükselişini sağlayan, ilim ve ahlakın yükselişinde başlıca sebebin millet fertlerinin birbirine sevgi ve kardeşliği olduğunu belirtir (Nazmi, 1921: 31-32).

Diğer bazı hadis rivayetlerinde "Allah'a imandan sonra işlerin en üstünü, insanları sevmek", "akıl (olgunluğunun) başı muhabbettir", "...insanlara sevgi beslemektir" gibi ifadelere dikkat çektikten sonra dedelerimizin bu hissiyatla büyük medeniyetler kurduklarını, şimdi ise cehaletin kara dumanlarının etrafı kapladığı, yeniden bunu başarabilmenin cehalete savaş açmak, ilim ve fikir gayreti ile mümkün olabileceğini, bunun da ancak sevgi ve kardeşlik

ikliminde olabileceğini vurgular. İnsanların birbirlerine sevgi ve kardeşlik içinde yaklaşmaları hayatı da kolaylaştırır ve iyileştirir, aksi ise hayatı zora sokar. Sevme yeteneğini yitiren insanın mutsuz olacağını, tartışma, kavga, gıybet, suçlama vb. tutumlarla, insanları aşağılayarak iyilikleri-güzellikleri göremeyeceğini anlatırken kin ve nefretin kötülüğünü belirtir (Nazmi, 1921:32/22-23). Yazar bu devirde Müslümanlar arasında sevgi bağlarının zayıflığından şikayetle Muhyiddin-i Arabi'den menkıbeler naklederek ibretler almaya davet eder (Nazmi, 1921: 33).

2.7. İnsanın Servet ve Dünya İle Doğru İlişkisi

Servet ve yaratılışça içinde bulunduğu hal ne olursa olsun insanı varlık sebebinden şükür ve kanaatten uzaklaştırmamalıdır. Aksi halde insan nimetler karşısında azımsayıcı/küçümseyici bir tavır, başkalarına haset ve doymaz bir hırs tuzağına düşer ki aşağıda aktarılan peygamber sözleri bunlara işaret eder:

“sizden biriniz Allah’ın mal ve yaratılışça kendisinden fazla verdiklerine baktığı zaman (dönüp) kendisinden daha düşük olana baksın” (bir diğerinde devamında -içinde bulunduğunuz nimetleri küçümsersiniz-denmekte).

Yazar bu hadisleri açıklarken güzel işler ve insanlık bakımından sizden üstün olanlara bakmanın gereğini hatırlatır ve insan için mutluluğun türlerini sıralar.

Bedensel mutluluk: sağlık, güzellik, refah ve uzun ömür

Kişisel mutluluk: zeka yüksekliği, bilgelik, iffet, cesaret vb.

Dış mutluluk: değerli evlat sahibi olmak, güçlü ve fazla dostlara sahip olmak, etkili söz ve toplumun muhabbet ve saygısını kazanma.

Burada okuyucu maddi-fiziki varlık sahibi olmayı aşan bir mutluluk kavrayışına davet edilir (Nazmi, 1921:42/30-31). Ayrıca insanın yaratılışça hırs ve arzularının doyumsuzluğu gerçeği hadislerle anlatılır:

Enes b. Malik rivayet ettiği üç hadiste

“ademoğlunun bir vadi dolusu altını olsa, ikincisini, üçüncüsünü ister. Hırs ve tama sahibidir. Gözünü toprak doyurur (bu durumu fark ederek) tevbe edeni Allah bağışlar”

“iki tür hırs doymaz; ilim isteği ve dünya isteği (bunların sonu gelmez)”

“insan yaşlanır, iki şey yaşlanmaz; hırs ve tul-u emel (arzuların bitimsizliği) buyrulur (Nazmi, 1921:43-44/32-34).

Varlık ve nimetler içinde bulunan insanın Allah’ı anmayı unutmaması ve isyan etmesi halinde Allah’ın da o kimseyi terk edeceğini ifade eden bir diğer hadisle, aslında Allah/ varlık/insan ilişkilerinde konunun özü dile getirilmiş olur. Allah’ı anmak, insanın eşya ile kuracağı ilişki bağlamında Allah’a ve kullarına karşı maddi-ahlaki sorumluluklarını da içerecektir (Nazmi, 1921:44/35).

Dünya hayatının ve içindekilerin kalıcı ve sürekli olan ahirete ulaştırıcı (ve ebedi bir mutluluğa ileten) bir araç olduğu, geçici niteliğine rağmen değer ve önem taşıdığı gözardı edilmemelidir. Dünyada statü, servet, geniş aile-çevre, güzel görünüş vb. ile üstünlük elde edebilen insanın ahirette ancak Allah’tan sakınma ve yakın bir inanış-yaşayış (sonucu) ile üstünlük elde

edebileceği belirtilir (Nazmi, 1921:44/36). Dünya ile olan ilişkilerinde insanın, sınırları (kendisinin ve dünyanın sınırlılığı) unutmadan hayat sürmesi ve ahirete hazırlayan mekân olması bakımından son derece önemli olduğu hatırlatılır:

“insan hayatının konak yerleri vardır (çocukluk, gençlik, yaşlılık). Bir son nokta vardır ki oraya hazırlıklı gidiniz. Mü’min iki korku arasında; geçmiş hayatı ve gelecek (kalan) hayatını bilemez (Allah, kişiye yaşadıkları hakkında lütuf mu ceza mı hükmedecek bilemez. Geleceği için de böyledir). O halde dünyada iken ahireti için, gençken yaşlılık için ve ölüm öncesi henüz yaşarken (hazırlıklı olmalı). Muhammed’in canı elinde olan Allah’a yemin olsun ki öldükten sonra ceza/azaptan kurtuluş imkânı olmaz. Dünyadan sonra bir yurt var ki o da ya cennet ya da cehennemdir!” (Nazmi, 1921:44-45/37).

Yazar, yine bu yönde peygamberin ilk Cuma hutbesinden bahseden yazar, ölüm öncesi tevbe ve hayırlı-güzel işlerle ahirete hazırlık uyarı ve öğütlerini içeren bir metni paylaşır. Dünyanın anlam ve değeri hususunda **“dünya ne güzel binektir ki ona binin, sizi ahirete ulaştırın”** hadisini ve ardından **“dünyaya sövmeyiniz. O dünya mü’minin ne güzel bineğidir, o sayede hayra erişir ve onunla şerden kurtulur...”** ve **“dünyaya lanet etmeyin. Bu durumda dünya (der ki); (bize) düşkünlüğünden dolayı isyan edene Allah da lanet etsin”** hadislerini aktarır (Nazmi, 1921: 46).

Serveti nedeniyle insanları aşağılamayı yeren (Nazmi, 1921:48/40), zenginliğin çok mala sahip olmak anlamına gelmediğini bildiren hadislerle devam eder:

(Ebu Hureyre’den rivayetle) **“zenginlik mal çokluğu değildir, zenginlik, kalbin zenginliğidir”** (Nazmi, 1921:48/41). Yani çok servet sahibi olmak fakirliğe mani değildir. Hırs ve tamah halk nazarında zengini hakir kılabilir, zengin yürekli bir yoksul ise saygıya değer görülür.

“Allah müttaki (Allah’tan sakınan), zengin, şefkatli (yumuşak huylu) kulunu sever” (Nazmi, 1921: 48) hadisiyle zengin olmanın başlı başına bir değere işaret etmediği, kulluk haddini bilmek ve ahlaklı insan olabilmekle beraber özel bir değer kazanacağına işaret edilir.

2.8. Servet ve Dini/Milli Mücadelede Yeri

Birey düzeyinde kişinin mal ve servet edinmesinin dinini yaşaması yolunda yardımcı ve destek olacağı, insanın bir yıllık geçim hazırlığının dininde **“ne güzel bir yardımcı”** olduğu ve dolayısıyla caiz görüldüğüne dair hadislere yer verilir (Nazmi, 1921:52/44). Yine **“Salih (iyi) bir insan için salih (helal) bir malın ne güzel”** olduğunu söyleyen hadisle (Nazmi, 1921:52/45) mali imkânın dini yaşamada insana kolaylaştırıcı olduğu ve hatta ahir zamanda ancak mal/servetle (dirhem ve dinarlarla) din ve dünyasını kurtarabileceğine dikkat çekilmektedir (Nazmi, 1921: 51).

Toplumsal düzeyde Müslümanların, diğer milletlerin insaflarına ümit bağlamamaları gerektiği, **onlara yetişmek ve yaptıklarını yapmaktan başka çare olmadığı**, iktisaden kalkınma gayreti içinde olmanın şart olduğu, aksi halde esaret ve zillete düşmekten kurtulma imkânı olmadığı belirtilir.

İlk halife Ebubekir’in Halid b. Velid’i Yemame’ye savaşa gönderirken **“seninle nasıl savaşılırsa sen de aynısıyla karşılık ver; kılıca kılıçla mızrağa mızrakla”** sözüne dayanarak yazarımız, bu emrin savaş aletlerinden ibaret olmayıp ilim, sanat, ticaret ve

iktisadiyatta benzer bir mücadelenin gerekliliğine işaret olarak yorumlar. Bu bağlamda tüm milli menfaat fırsatlarını birer ganimet bilerek değerlendirmek gerektiğini, sözü etkili, gücü şiddetli ve silahlı yeni olanın zafere ulaşacağını belirtir. Japon milletinin önce içişlerini düzelterek ülkelerini koruyacak araçları elde edince, medeniyette ileri gitmeleri ile Avrupa'ya güçlü bir devlet olduklarını kabul ettirdiklerini, çıkarlarını Avrupa çıkarlarıyla buluşturduklarını anlatır.

Müslümanların Kur'an gibi bir yol gösterici ellerinde iken "düşman için gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın" ayeti muvacehesinde bu hakikati çoktan anlaması gerektiği, akli-bedeni yeteneklerini güç hazırlamaya yönlendirebilseler, tasavvur edilemez seviyelere erişebilecekleri ileri sürülür (Nazmi, 1921: 50).

Güç kavramını Avrupa üzerinden tanımlayan yazar, gücün dayandığı esasları **ilim, edep, ticaret, sanat, adalet ve din** olarak sıralar. Avrupa bu silahları kullanarak kalkınmasında özellikle dinden güçlü bir destek almıştır. Papazlar ve cemiyetler ülkelerin imarında silah ve askerin yapamayacağı kültürel hizmet motivasyonunu sağlamışlar.

Yazar "Müslümanlar yukarıda sayılan dayanaklarla birlikte üretmeye yeterli çabayı göstermezlerse ilahi kitaba karşı gelmiş olurlar ve Avrupalılarla da anlaşamazlar" der. Burada Avrupalılarla anlaşma "işgal ve sömürge olmaktan kurtulabilecek güç dengesini sağlama" anlamına gelir. Daha önce bireysel planda sözü edilen servet-din ilişkisi toplumsal planda tekrar vurgulanır ve dini/istiklali koruyabilmenin silah elde edebilmekle, bunun da para ve servetle mümkün olabileceği biçiminde yorumlanır (Nazmi, 1921: 51-52):

"ümmetim üzerine öyle bir zaman gelecektir ki din ve dünya işlerini koruyabilmesi (tutabilmesi) için dirhem ve dinara (maddi varlığa) ihtiyaç duyacaktır".

Bu noktada yazar her ne kadar din, ahlak, adalet ve ilim dayanaklarına vurgu yapıyor ve iddialarına destek olarak bazı hadislerle yer veriyor ise de medeniyetin inşa ve devamı için maddi güç ve araçlara yüklediği öncelikli değeri batı örneği üzerinden vurgulamaktan geri durmuyor. Bunu uzun bir yenilgiler/kayıplar döneminin etkilerinin sürdüğü ilgili koşullar içinde değerlendirmek uygun olacaktır kanaatindeyiz.

3. İKİNCİ KİTAP: İSLAM'DA TESE'ÜL YOKDUR

Bu kısımda yine Ahmed Nazmi imzasıyla "Emraz-ı İctimaiyyemize Deva Külliyyatından" dördüncü kitap olarak kayda geçmiş olan "İslam'da Tese'ül (dilebnme/ dilencilik) Yokdur" adıyla 56 hadis-i şerifin derlendiği ve dilenmek, yoksulluk, çalışmak ve tevekkül gibi konuların ele alınarak yorumlandığı diğer eseri değerlendireceğiz. Eserin İstanbul Amedi Matbaası tarafından 1343 (1924) tarihinde basıldığı görülmektedir.

Kitabın mukaddimesinde bir ülkenin iktisaden çalışmaması, halkını kar ve kazanca yöneltememesi, yollarını, sanayi ve tarımını yenileyerek geliştirememesi ve hazırda para vermesi halinde yoksullaşarak dilenmeye mahkum olacağı ifade edilmektedir. Bu yoksullaşma halinin ahlaki çöküşe ve toplumsal asayişin bozulmasına yol açacağını belirten yazar, yoksullukla ahlaksızlık arasında bir nedensellik ilişkisi kurmaktadır (Nazmi, 1924: 2). Devamla devletin bu durumun önüne geçebilmek için işsizlere iş bulma konusunda çalışmasının önemini Fransa örneği ile (hükümetin bütçesine yıllık 5 milyon lira kaldırım masrafı koyduğunu, kaldırımlar bozulmasa da bir kusur ve bahane ile işsizleri istihdam ettiğini) anlatır.

3.1. İsrâf, Gösterişçi Tüketim ve Talepkarlık

Buhari’de kaydedilen ve Muğire b. Şu’be rivayetiyle yer alan bir hadiste “**Allah sizin için üç şeyi hoş görmez: dedikodu, malın ziyan edilmesi ve çok sormak/istemek**” denmektedir.

Hadisin yorumunda işsizliğin kişinin ahlak ve mizacı üzerinde olumsuz etkilerde bulunan bir sorun olduğu, çalışıp ekmek parası kazanamayan veya iş bulmayanların vakitlerini dedikodu ile geçirecekleri, tembelliğe, tartışma ve ayrılıklara, suça yöneleceği vurgulanır (Nazmi, 1924: 3/1).

Malı israf ederek korumamak, yararlanmamak, ehli dışındakilere teslim etmek ve günahlara harcamak gibi yollar malın ziyanı anlamına gelir. Böyle davranan kişi ve toplumlar yoksulluğa düşer, istemeyi alışkanlık edinirler. Yazar, “bizler servet kaynaklarımızın değerini bilmediğimiz için iğneden ipliğe her şeyi dışarıdan istiyoruz. Paramız dışarı akıyor ve yoksullaşıyoruz” dedikten sonra zenginliğin bela ve imtihanlarına da dikkat çeker. Ancak her durumda iktisada riayetinin milletin kurtuluş ve başarısı için gerekli olduğunu belirtir.

Giderini gelirine uyduramayanın perişan olacağını, gücüne göre değil şan-şöhret arzusuyla yapılan mevcut harcamaların ülkeyi daha da yoksullaştıracaklarını hatırlatır.

Gereksiz harcamaların öncelikle içki-yemek ikinci olarak giyim-kuşam ve özellikle düğün-dernek gibi alanlara yöneldiğini, ülkenin neresinde olursa olsun eline toplu para geçenlerin İstanbul’a akın ederek varlıklarını burada düşüncesizce tükettiklerini, bu şehirde yaşayanların da farklı davranmadıklarını kaydeder. Bu çeşit “vur patlasın çal oynasın” tavrının ahlaki duygu ve toplumsal duyarlılıkların zayıflaması yanında cehaletten kaynaklandığını ifade eder (Nazmi, 1924: 4).

Yazarın içki tüketiminin yüksek ailelerin kadınları arasında çağdaş (medeni) ülkelerdekinden daha yüksek ve bu durumun anlaşılabilir olduğu tespiti dikkat çekicidir. Düşmanın bundan memnun olduğu, dikkatlerini bir zamanlar ahlakımıza yöneltirken şimdilerde bu halimizin konuşulduğundan şikâyet eder. Paramızın bu tür zararlı alanlara harcadığını belirten yazarımız, paramızın değerine ilişkin bir örnek ve öneriyle konuyu ele alır. Dünya savaşı sırasında Belçika parasının da bizimki gibi değer kaybettiğini, Fransız parasının yarı değerinde olduğunu ancak parasına değer kazandırabilmek için özel bazı girişimlerde bulunduğunu belirtir. Bu ülke “(Belçika) frankı yükseltme cemiyeti” oluşturarak çeşitli ilanlar düzenlediğini kaydeder. Bu ilanlarda;

“Yolcu dur! Burası Belçika’dır. Vatanın sana şöyle diyor: Eğer memleketini kurtarmak istersen, onunla birlikte mahvolmak istemezsen çalış, tasarruf et, hiç israfta bulunma! Yabancı malları yerine yerli malını tercih et!” ifadelerinin yer aldığını, bu malların ülkenin her tarafına dağıtıldığını, iktisadi yükselişi görev bilen halkın, parasının değerini yükseltmeyi başardığını anlatır (Nazmi, 1924: 5).

Çok sormak (kesret-i sual) sözünün gereksiz konuşmak, yersiz sormak anlamlarına yer verdikten sonra aynı sözün, çok istemek (talepkarlık/dilenmek) anlamına işaret eden yazar, bunun kötü bir tutum olduğunu ancak hayatı korumak için zaruret halinde izin verildiğini ifade eder.

Halk dilinde tembel ya da dilencilikle bir iki lokma için dolaşan kimse anlamında kullanılan “miskin” kavramını Buhari’den bir hadisle aktaran yazar, bu kavramın esasında günlük

ihtiyacını temin edemeyen ve fakat halktan bir talepte bulunmadığı için durumu bilinmeyen kimseleri ifade ettiğini belirtir. Bu kimselerin yetimlere benzediğini, yakarışlarının Allah'a olduğunu, durumu iyi iken bir sebeple yoksul düşen bazılarının da buna örnek verilebileceğini kaydeder. Bunlar yardıma layık kimseler olup hakarete uğramaları Allah'ın gazabına sebep olur. Hz. Ömer'in daha önce çalışır durumdayken ihtiyarlayan bir Hristiyan sanatkara beytülmalinden tahsisat ayırdığını nakleder (Nazmi, 1924: 6-7/ 2-4). Halkı rahatsız etmeyen bu tür insanların araştırılması ve yardım edilmesi gerektiğini söyler.

3.2. Çalışmanın Anlamı, Değeri ve Özendirilmesi

Ebu Hureyre'den Buhari'de kaydedilen bir hadiste, kar ve kazanma yolunu terk ederek dilenmenin zillet olduğu belirtilir:

“nefsim elinde olana yemin ederim ki sizden birinizin ipini alarak sırtında odun taşınması ve onu satarak geçinmesi, dilenmesinden-ki istediği ister verilsin isterse verilmesin- daha hayırlıdır”.

Yazar, tüketicilikten üreticiliğe, tembellikten çalışmaya teşvik olduğunu belirtir (Nazmi, 1924: 8/5). Dilenci istediğini alırsa minnet altında kalarak, alamazsa hem dilencilik zilleti hem de yoksun kalışı nedeniyle nahoş bir durum yaşamış olur.

Arap yarımadasında sermaye bularak ticaret ve esnafılık yapabilenler olduğunu, imkânı olmayanların ise en basit iş olarak odun satıcılığı yaptığını kaydeden yazarımız, yeni zamanlardan söz ederek dünya savaşı sonrasında Avrupa'da işini kaybeden büyük girişimcilerin daha küçük işlere yönelerek çabaladıklarını, İstanbul'a gelen Rus göçmenlerin benzer bir gayret içinde olduklarını belirtir. Namuslu ve meşru hiçbir işin kötü olmadığını, ocak süpüren, lağım temizleyen kimselerin de bu bakımdan övgü ve saygıya değer olduklarını kaydeder. İnsanların küçük girişimlerle yola çıkıp zamanla işlerini büyüttüklerine dair sanayi ve ticaret tarihinde sayısız örnekler olduğunu ifade eder (Nazmi, 1924: 9).

Dönem içinde yaşanan mübadele sonrası taş ustası, dülger, marangoz, terzi, kuyumcu gibi meslek sahibi gayrimüslimler ülkeden gidince yerlerinin doldurulamadığından söz eden yazar, bazı cahillerin “gavur sanatı” diyerek engelledikleri bu mesleklerin gavuru-Müslümanı olmaz eleştirisini yapar. Gerçek Müslümanın ise işini dindaşına gördürmesi gerektiğini, çalışanın hem sevap hem de para kazanacağını ifade eder. Mübadele olayı bilindiği halde kahvehanelerde oturan veya boş gezen gençlerin bu sanatları öğrenmediğini, oysa ülke sanayiinin gelişmesi için bu sanatların öğrenilmesi gereğini vurgular. Kaynağı belirtilmeyen bir rivayetle Peygamberin **“kazanan (kasib) Allah'ın sevgilisidir”** dediğini aktararak okulların ve izlenen yöntemlerin üretici yetiştirmeye önem vermesi gerektiğini belirtir. Eskiden esnafın birbirine müşteri yönlendirdiğini ve dayanışma içinde olduğunu ancak şimdilerde birbirinin gözünü oyacak noktaya geldiğini sitemle kaydeder.

Ashabın, erken kalkıp çalışmaya koşan bir genç hakkında **“şu gencin gayreti Allah yolunda olsaydı ne güzel olurdu”** demesi üzerine peygamberin **“böyle söylemeyin! Bu genç ihtiyacını halka arz etmek yerine zilletten kurtulmak için veya zayıf-yaşlı ebeveyni için çalışıyorsa yine Allah içindir. Yok eğer servet kazanarak birilerine gösteriş için ise şeytan yolunda çalışıyor demektir”** buyurduğu kaydedilir (Nazmi, 1924: 11/6). Yazar bu noktada çalışmanın niyete tabi olduğunu, kendisi ve ailesini zaruretten kurtarmak amaçlı çalışmanın farz hükmünde olduğunu, hem dünya hem ahiret ödülüne ulaştıracağını ifade eder.

Devamla “**kazanan (kazanmak için çalışan) Allah’ın sevgilisidir**” hadisine ayrıca yer vererek tarım, ticaret, esnafılık gibi meşru alanlarda çalışmanın Allah’ın sevgisine layık olduğunu, Hz. Ali’den bir menkıbeyle anlatır (Nazmi, 1924: 11-12/7). Hz. Ali su çekip hurmalığını sulayınca bu haline itiraz edenlere “**insanlar çalışmaya utanç derler. Oysa ben derim ki utanç, dilenmek zilletindedir**”.

Konuyla ilişkin bir kavram olarak tevekkülü ele alan yazar, tevekkülün iradeyi terk değil gücü yettiğince gayret sarf etmek, gücünün tükendiği noktada durmak biçiminde tanımlar. Hz. Ömer’in “Ey insanlar! Çalışınız. Çünkü gökten altın-gümüş yağmaz” dediğini nakleder (Nazmi, 1924: 13). Tembel ve çalışmayan kimsenin hayvandan aşağı dereceye düşeceğini, çünkü hayvanın dahi gayreti olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Ömer’den ve geçmiş alimlerden tembelliğin yerildiğine dair nakillerde bulunur. Hz. Ömer’in çalışmayı terkedene ve “**biz mütevekkiliz**” diyenlere “**siz müte’ekkilsiniz (yiyicisiniz)**” dediğini aktarır.

Kişinin kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalışması, dilenmekten kaçınması ve ihtiyacını aşan kazançla hayır ve sadakada bulunması hakkında hadisler (Nazmi, 1924: 14-15/ 8-10) nakleden yazar, “**aile için yapılan harcamaların kıyamet günü kişinin tartısına ilk konacaklardan**” olacağı mealindeki hadisi kaydeder (Nazmi, 1924: 15/9).

Buhari’den aktararak talepkar bir sahabe olan Hakim b. Hızam’a peygamberin “**mal hoştur, tatlıdır. Kim ki bu malı verenden gönül arzusuyla alırsa malın bereketini bulur. Hırslıca alırsa bereketini bulamaz. Yalancı açlık hastalığına tutulur, yediği halde doymayan kimse gibi olur. Üstteki el alttaki elden hayırlıdır**” buyurduğu ve bundan sonra Hakim’in bir daha kimseden bir şey talep etmediği, hatta Hz. Ebubekir halife iken hazineden bir hisse ayırınca kabul etmediği, Hz. Ömer’den de almadığı halde zengin olarak vefat ettiği rivayet edilir (Nazmi, 1924: 17-18/ 11-13).

Buhari, Tirmizi, Ebu Davud’dan aktararak Medine halkı olan ensardan bazı kişilerin ihtiyaçlarını arz ettikleri peygamberden tekrar tekrar talepte bulunmaları üzerine, peygamber, ihtiyaçları için Allah’a yöneldiklerinde bir sebep yaratacağını, sabrın önemini, ihsana vesile olacağını beyan ederek sürekli isteyici tutuma karşı uyarır. Sabrı, “Allah’tan başkasına şikâyetten geri durmak” ve her türlü gayret ve dirence devam olarak açıklar (Nazmi, 1924: 9/14).

Yazarımız hadisten çıkarılacak sonuçları sıralarken isteyene tekraren verilebileceğini, ihtiyaç halinde istemenin caiz olduğunu ancak iffet ve zenginliğin esasen Allah’tan istenmesi gerektiğine dikkat çeker. İstemenin haram, mekruh ve helal kategorileri olduğunu belirtir. Muhtaç olmayana haram, bir günlük maişeti bulunan için mekruh ve zaruret halinde yakınları ve dostlarından ihtiyacı için isteyene ise helal olduğunu, talep etmeden gelen ikramın alınmasında bir sakınca olmadığını belirtir (Nazmi, 1924: 20).

Tembellik bir felaket olarak nitelenirken **çalışmak başarının garantisi midir?** Yazar bu soruya çalışmanın başarının tek vesilesi olmadığı cevabını verir. Tüm nimetlerin Allah’a ait olduğunu, çalışmanın bu nimetlere erişmenin bir vesilesi olduğunu ancak çalışmayı başarının tek ve mutlak sebebi gibi görmenin (amel-perestlik) diğer bir musibet olduğunu ifade eder. Batıların elde ettikleri refaha Allah’ın yarattıkları ile ulaştıkları gerçeğini unuttuklarını belirtir. Bu şeylerin faaliyetin mutlak eserleri olmadığını, hem faaliyetimizi hem de işlenecek her bir şeyi var edenin Allah olduğunu dolayısıyla yaratıcıya kulluk arz etmek gerektiğini hatırlatır.

Yazar dünya savaşı öncesinde Bursa’da ipek fabrikası açan bir kişinin, daha önce dağdan bayırdan çalı-çırpı toplayarak geçimlerini sağlayan kızları toplayarak fabrikasına aldığını, hem sanat öğrendiklerini hem de ailelerinin geçimini sağladıklarını tebessümle anlattığını bir anı olarak paylaşır. Bir diğer anekdotta birisinin faytonuyla yolculuk yaparken o kişinin “önümüze bir yabancı çıksa da, efendi bu faytondan in! bu kadar kurulma! Bu bizim hünerimizdir, ne zaman memleketinizde böyle fayton ve saire yapılırsa o zaman göğsünü gere gere gezebilirsin dese ne cevap veririm?” dediğini hikaye eder ve üretici olmanın satın almaktan (bir tür isteme eylemi) daha değerli olduğuna işaret eder (Nazmi, 1924: 21).

İslam’ın ilk devrelerinde Muaz b. Cebel’in peygamberle birlikte namaz kıldıktan sonra kavmine giderek imamlık yapıp namaza alıştırdığı anlatılır. Bir yatsı namazında Muaz, cemaatine Bakara suresi (gibi uzun bir sure) okuyunca cemaatten birinin dayanamayıp ayrılarak kendi başına namaz kılması üzerine Muaz’ın bu kişi için münafık dediği ve bu durumu peygambere şikayet eden adamın “kendilerinin amele olduklarını, akşama kadar deveyle su taşıyıp yorulduklarını” aktarınca peygamberin “Ey Muaz. Fitne mi uyandırıyor sun. Uzun okuyacağına ve’ş-Şemsi ve sebbih-isme Rabbike-l a’la (gibi kısa sureler) ile namazı kıldırmasını, zira cemaat içinde hasta, ihtiyar, yorgun, işi olanlar vardır” dediği kaydedilir (Nazmi, 1924: 42/34).

Abdurrahman b. Avf- ki sahabe içinde varlıklı bir tüccar olmasıyla bilinir-Medine’ye hicret eden muhacirlerdendir. Muhacir ve ensar ikişer ikişer kardeş ilan edilince, kendisi Sa’d b. Rebi’ ile kardeş sayılmış, Sa’d ona zengin olduğunu, malının yarısını, eşlerinden de dilediğini boşayarak kendisiyle evlendireceğini söyleyince Abdurrahman b. Avf bunlara gerek olmadığını, alış-veriş yapılan bir Pazar olup olmadığını sormuştur. Sonra da yağ ve yoğurt alarak pazara satmaya gitmiş ve bu işi sürdürmüş, evlenebilecek aşamaya gelmiştir. Onun “mal ne güzel şeydir. Onunla ırz ve namusunu koruyorum. Onunla zillete düşmedim. Muhtaçlara ödünç verir ve Allah’ın ihsanına ulaşabilirim” dediği nakledilir (Nazmi, 1924: 43-44/35).

Kendisine dilenme kapılarından bir kapı açana Allah’ın yoksulluk kapılarından yetmiş (kapı) açacağı rivayet edilir (Nazmi, 1924: 44/36). Yazar bu durumu, gerçek zenginlikten kalbin mahrum kalması olarak yorumlar.

Zamanını tümüyle ibadete hasrederek işini-yükünü başkasına havale etmenin makbul bir tutum olmadığını anlatan yazar, bu hususta İsa peygamberden kaynağını vermediği bir hadis rivayeti nakleder. İsa peygamber rastladığı birine neyle meşgul olduğunu sorunca adam, “ibadetle” cevabı verir. İsa(AS) işini-geçimini kimin sağladığını sorunca adam, kardeşinin sağladığını söyler. Bu cevap karşısında İsa (AS) “öyleyse kardeşin senden daha abid (ibadet eden) dir” der (Nazmi, 1924: 44/37).

3.3. İstemenin Sınırları ve İstanbul’da Dilenciler

Dilenmenin hangi hal ve şartlarda mazur sayılacağı hususu aynı zamanda kimlere yardımda bulunulması gerektiğini de açıklar niteliktedir. Konuya ilişkin “**Allah aile sahibi iffetli (halini bildirmeyen) mümin kulunu sever**” hadisi (Nazmi, 1924: 21/15) yanında “**Allah hırslı (halkı daraltan) dilencilere buğzeder**” hadisi (Nazmi, 1924: 22/16) kaydedilir. Yine Bakara suresi 273. ayette “kendilerini Allah yoluna (adadıkları için böyle kimselere) verin. Yoksulluklarını gizledikleri için bilmeyen onları zengin sanır. Onları simalarından tanırın. Onlar insanlara el açmazlar. Hayır için harcadıklarınızı Allah bilir” beyanıyla daha önce miskin kavramı etrafında bahsi geçen vakarlı kimseler yardıma daha layıktırlar. Tam aksi bir tutumla ısrarla ve sürekli istemeyi tabiat edinenler ise yerilmektedir.

Bu bölümde yazar Ahmet Refik'in "Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı" adlı eserinden bir tarihi belgeye yer verir. Subaşına verilen 11 Muharrem 976 tarihli bu belgede İstanbul'da dilenmeye dair resmi uygulama anlatılır. İstanbul sokaklarında çalışmaya güç yetirebilecek durumda oldukları halde dilencilik yapan kör cariyeleri, hastalıklı olanları, borçlu veya mahpus diyerek burnuna zincir takılmış bazı insanları gezdirerek dilencilik organize eden kişiler olduğu anlatılmaktadır. Dergah-ı mualla çavuşlarından şehir subaşının yaşlı ve gerçekten hastalar dışında olanlara engel olması istenmektedir. Hasta ve özürlü olanların kaydedilmesi, suistimal edenlerin sürülmesi ve ahaliye musallat olmamaları emredilmektedir. Bazı küçük çocukların camilerde suhte (öğrenci) Kur'an-ı Kerim'i küçük düşürecek şekilde Müslümanları madden taciz ettikleri görülerek bunların da engellenmesi, sadece tatil dönemi böyle cerr (okuma) yapmalarına izin verilmesi istenmektedir (Nazmi, 1924: 23-24).

Bir diğer belge 28 Rebiülahir 982 tarihli İstanbul kadısına hükümdür. Şehir subaşına bildirilen bu hükümde yaşlı, yoksul, kötürümler dışında, çalışma gücüne sahip olduğu halde dilenen kimseler görüldüğü, bu iş için bazı görevlilerin ruhsat verdikleri, bunları bizzat subaşı ve zabıtların dikkatle izleyerek engel olmaları istenmektedir. Özürlü olanlardan izin kağıtlarının ayrı ayrı istenmesi emri bildirilmektedir (Nazmi, 1924: 24).

Bu bölümde yazar Bağdat'ta meşhur bir latifeyi nakleder. Burada ilim ve irfanıyla ünlü olan Kalender Mehmed Ağa adlı bir zat, evinin cumbasında otururken bir dilenci şiddetle kapısını çalar ve "Allah için bir şey" demeye başlar. Mehmed Ağa'nın canı sıkılır ve "yahu ne çok kapı çalıyorsun, her şeyin bir vakti var. Allah için bir şey diyerek ısrar ediyorsun ama şimdi yemek vakti değil. Yemek vakti gel de sana bir yiyecek vereyim. Dilencilik çıkmanın yolunu bilmiyorsun" der. Dilenci ellerini kaldırarak dua eder vaziyette "ilahi, ne büyük hikmetin var. Dilencilik usulünü bilen bir adamı evin balkonunda oturtuyorsun da benim gibi dilencilik yolunu bilmeyen bir kulunu dilendiriyorsun" der (Nazmi, 1924: 25).

Medineli ensardan birisi peygambere gelerek ihtiyacı için talepte bulunmuş, peygamber "evinde bir şey var mı" diye sorunca cevaben "bir kilim var. Yarısını yere yayar, diğer yarısını da örtterek uyuruz. Bir de bardak var, onunla su içeriz " demiş. Nebi (AS) "ikisini al ve bana getir" deyince getirmiş, ikisini müzayedeye çıkarmış, bir müşteri iki dirheme almış. Peygamber "bir dirhemle nafaka temin et, diğeriyle bir balta al ve gel" buyurmuş. Sonra ona bir sap yaparak "git ve odun kes, sat, on beş gün gelme" demiş. O kişi on beş dirhem kazanmış, elbise almış, işini yoluna koymuş. Nihayet (on beş gün sonra) "işte böyle, çalışmak, dilenerek kıyamet günü yüzünde mezellet (düşüklük) işaretiyle hasrolunmaktan daha hayırlıdır" buyurmuş (Nazmi, 1924: 26/17). Devamla "dilenmek üç yerde (caiz) olur: kuru toprak üstünde (kalacak derecede aciz) fakire, ansızın bu derece borca/sefaletle düşen kimseye ve elinden bir cinayet olan ve diyetle kurtulabilecek olana" buyurmuş.

Dilenenlerin dilenmekteki zillet ve hakareti bilmeleri halinde bunu yapmayacakları, ihtiyacı olmaksızın dilenenin ateşten bir parça yediği, istediği şeyin az veya çok olmasının fark etmeyip azaba sebep olacağı ve nihayet böylelerinin dilenmesinin haram olduğu kaydedilir (Nazmi, 1924: 39/ 28-30).

Yazar ilim ve cihatla meşgul olanların nafaka ve giysi talep etmelerinin caiz olduğunu belirtir. Buhari'den naklederek Ebu Hureyre'nin çok sayıda muhacir ve ensarın varlığına rağmen onlardan çok hadis rivayet etmesinin nedeni sorulunca "muhacirlerin Pazar yerlerindeki alışverişleri, ensarın mallarıyla (tarla, bahçe işleri) meşgul oldukları sırada kendisinin karın

tokluğuna mescidin sofasında yatıp kaltığı ve peygamberle birlikte olmaya gayret ettiğini” söyler. Bu ifadeden hem ilim meşguliyetiyle geçimlik miktarı bağışın caiz olduğu diğer yandan diğer ashabın geçim için çalıştıkları anlaşılır (Nazmi, 1924: 41-42/33).

Bir başka tarihi örnekte konunun hak/adalet boyutu şöyle aktarılır: Hz. Ömer zamanında Roma imparatoru Heraklius’un büyük bir ordu ile Müslümanlara karşı harekete geçtiği haber alınınca Müslümanlar tüm çabalarını sarfettikten sonra, orduların komutanı Ebu Ubeyde Suriye’de fethedilen bölge valilerine gönderdiği talimatla tahsil edilen cizyelerin zımmi halka geri verilmesini emretmiş, onları korumalarının tehlikeye girdiğini bildirmişti. Bu halklar “Allah sizi Romalılara galip kılsın. Romalılar bize hakim olsaydı bize bir şey geri vermek şöyle dursun neyimiz varsa alırlardı” diyerek dua etmişlerdi (Nazmi, 1924: 27-28). Bu itibarla Müslüman idare altında gayrimüslim (zımmi) halkın can ve mal güvenliğini teminat altına almanın bedeli olan cizye vergisinin karşılığını ödeyememe riski “**hak edilmemiş bir varlığı**” temsil etmektedir.

3.4. Eğitim ve İstihdam

Ülkede işsizliğin zararlarını anlatan yazar, boş gezen ve çalışma isteği olmayanların yanısıra sanat sahibi olmayanların çokluğundan şikâyet eder. Hiç olmazsa tenekeci, çilingir, dülgere, duvarcı gibi ihtiyaç duyulan belli başlı mesleklerin çoğaltılması gereğine işaret eder. Sadece vergi ile sorunun çözülemeyeceğini belirtirken sinai kuruluşların ve istihdam alanlarının yetersizliğine dikkat çeker.

Bu arada ihtiyaç ve ahlak arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ileri sürer. İşsiz ve aç kalanların çekingen, riyakâr, dalkavuk tutumlarıyla ahlakça düşük nitelikler taşıyacağını ifade eder. İşsiz ve aç kalmanın insanın özgüvenini sarsarak edilgen kılacağını uzun uzun anlatır. Nihayet işsizliği korkunç bir toplumsal tehlike olarak niteler.

İstihdama yönelik bir usul ve siyasetin yokluğundan şikayetle nüfusu 1 milyonu aşan İstanbul’da geleneksel imaret benzeri kuruluşların önemine rağmen bu konunun Meclis-i Mebusan’da akla gelmediği, bunların sadaka değil birer yardımlaşma-dayanışma kurumu olarak kabul edilmesi gerektiğini hatırlatır.

Ben merkeziliğin giderek yaygınlaştığını, çocukların ve gençlerin paylaşmaktan uzaklaştığını, bencilleştiklerini ve eğitilmeleri gerektiğini belirtir. Onların eğitimden çok eğlence ve spora yöneldiklerini, bu konuda yetersiz kalındığını ve yeterince sorumlu davranılmadığını ileri sürer.

Amerika ve Avrupa örnekleri üzerinden meslek eğitimi veren okulların önemini anlatır. Özellikle kızların ev eğitimi ve el becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmaları aktarır. Amerika’da elektrikli makinaların kullanımı ve ev işlerine uygulanmasını, kimyevi yöntemlerle elbise temizliği, boyama sanatı, pastacılık vb. öğretimi yapılıdır. İskandinav ülkelerinde kızların daha çok açıcılık, Belçika’da tarım eğitimi, kimi ülkelerde çocuk yetiştirme verildiğini anlatır. İsviçre’nin bazı kantonlarında ev eğitimi okullarına devam zorunluluğu olduğunu, Paris’te yine bu tür okullarda açıcılık, çamaşırcılık, ütücülük, tamircilik, yine Fransa’da çocuk bakımı, ev muhasebesi ve iktisad yöntemleri öğretildiğini kaydeder (Nazmi, 1924: 29-31).

Finlandiyalı kadınların 1918’de bir savunma derneği kurduklarını, bu girişimin ilham kaynağını bir yüz yıl önce bir kadın kahramanlarından (Lotasverd?) aldıklarını 16-70 yaş aralığında tüm kadınların katılımıyla 200 bin kişiden oluşan gönüllü bir vatan savunma ordusu oluşturduklarını övgüyle anlatır (Nazmi, 1924: 31-32).

3.5. Beklentisizlik ve Verenin Alana Üstünlüğü

“Üstteki el alttaki elden hayırlıdır” hadisi, yine peygamber tarafından veren ve alan el olarak açıklanır (Nazmi, 1924: 33-35/18-22). Benzer ifadeler içeren hadislerden birisinde, ashabından bir topluluk daha önce bey’at (söz alma) gerçekleşmiş olmasına rağmen peygamber bir kere daha sözleşme isteyince, onlar ellerini peygamberin eliyle birleştirerek “Allah’a kulluk ve ona ortak koşmamak, beş vakit namaz, duyduklarına itaatten...” sonra “**insanlardan bir şey istememek**” üzere söz verdikleri aktarılır. Öyle ki içlerinden birisi elinden değneğini düşürse kendisi bineğinden inerek onu alacak kadar titiz davrandıkları rivayet edilir.

Yazar, bir menkıbeyle, İbrahim Edhem ve Şakik-i Belhi arasında geçen bir diyalogu aktarır. Şakik zahitlik yoluna girme öyküsünü anlatırken “kanatsız bir kuşun nasıl beslendiğini izlerken bir diğer kuşun gagasıyla taşıdığı çekirgeyi onun ağzına bıraktığını görünce o halde Allah beni de doyurur diye düşündüğünü” söyler. Bunun üzerine İbrahim Edhem, yanlış anladığını, aciz olmadığı halde kanatsız kuşla kendisini özdeşleştirmek yerine diğerini örnek almasının daha doğru olduğunu ifade edince Şakik, onu doğrularak üstadlığını ikrar eder.

Bir diğer menkıbede devlet adamlarından birinin konağına ara sıra gelen Hicazlı (araplardan) bazı kimselere bağışta bulunduğu anlatılır. Yine böyle bir seferinde paşa hiddetlenerek “sizin işiniz gücünüz yok mu? Böyle davranmak yakışır mı?” deyince içlerinden birisi “paşa hazretleri, siz tarih okumadınız mı? Ahali-i Hicaziyye ticaretle geçinirdi. Sizler geldiniz bize bol bol atıyyeler verdiniz, vakıflar bağladınız. Biz de hazır para geliyor diye ticareti bıraktık. Siz de işi gevşettiniz. Biz de ticareti unuttuk, devr-i ebvaba (kapı dolaşmaya) başladık. Kabahat bizde mi sizde mi?!” demiş.

Sadaka başlığı altında yazarımız, ilkelerine uygun sadakanın övgüye değer bir fiil olduğunu aksi halde ise tedbirsizlik ve hata sayılması gerektiğini belirtir. Sadakayla geçinmeyi tabiat edinenlerin tembellik ve yoksulluğa düşeceğini, topluma da zarar vereceğini ifade eder (Nazmi, 1924: 33-34).

Bir diğer hadiste “**günahlar içinde öyleleri vardır ki namaz, oruç, hacc ve umre gibi ibadetler bağışlanma sebebi olmaz da maişet temini yolunda gayretler (çekilen zorluklar) keffaret olur (temizler)**” buyurulmuş (Nazmi, 1924: 36/23).

Bu hususta peygamber ve ashabının örnekliğine dikkat çeken yazar, Hz. Aişe’ye “**Allah Resulü evde ne yapardı?**” sorusuna “**ev işine yardım ederdi. Namaz vakti gelince namaza giderdi**” cevabını verdiğini nakleder. Yine o, “**peygamber ashabının kendi işlerini görmek için çalıştıklarını, ter köktüklerini ve halka eziyet vermemek için kendilerine yıkanmaları söylendiğini**” anlatır (Nazmi, 1924: 37-38/24-25).

Ramuzel-Hadis adlı kaynaktan yine bir kimsenin başkalarına avuç açmamak, ailesine ve komşularına iyilikte bulunmak için helalinden dünyalık aramak için çalışması halinde kıyamet günü yüzünün ay gibi (parlayarak) geleceğini bildiren bir rivayete yer verilir (Nazmi, 1924: 38-39/27).

İnsanlar karşısında beklentisiz olmanın üstün bir nitelik olduğu anlaşılmaktadır. “**İnsanlardan istemeyin. Velev ki misvak temizlemek ve ayıklamak işinde dahi olsa**” (Nazmi, 1924: 47/40).

3.6. Kuşlar Örneğinde Tevekkül ve Tefviz-i Umur

Daha önce kısmen bahsi geçen tevekkül kavramına dair bu kez bir diğer hadise yer veren yazar, hadiste geçen kuşlar örneğini doğru anlamak gerektiği üzerinde durur:

“Allah’a gereği gibi tevekkül etseydiniz, kuşlar gibi rızıklanırdınız. Onlar aç gidiyor ve tok dönüyorlar” (Nazmi, 1924: 45/38).

Kuşlar güçleri dahilinde çaba harcarlar ve Allah onların gücü dahilinde olmayan sebepleri hazırlayıp onları rızıklandırır. Onlar gibi hareket edenleri, yaratıcı ummadığı yerlerden rızıklandıracaktır. Allah her şey için bir zaman ve miktar takdir etmiştir. Sebeplere teşebbüs etmek, sonucun kendinden olmadığına da inanmayı içermelidir. Bir tarlanın ekilmesinden sonra onun her çeşit afet ve zararlardan korunarak ürün vermesi Allah’ın bir lütfudur. Bu hakikat, önceki bölümde yer verilen ve İbrahim Edhem’in doğru tevekkül yaklaşımını öne çıkaran menkıbede geçtiği üzere “rızkını arayan **diğer kuş**” gibi davranmaya mani değildir. Bir diğer deyişle insan sebeplere başvurmalı ve fakat onları mutlaklaştırmamalıdır.

Tefviz-i umur kavramını ele alan yazar, bunu, gereği gibi sebeplere başvuran kimsenin ya da son derece bunalıp da işini Allah’a bırakma noktasına gelen kişinin hali olarak açıklar. Her şeyden ümidini kesen birinin Allah’a dayanması halini (çaresiz kalıp çareyi yalnız Allah’tan umma durumu) bir saadet olarak niteler (Nazmi, 1924: 46).

Allah’ın bağışladığı rızka kanaat etmenin, onun bunun servetine bakıp dedikodu peşine düşmekten-ki bu akılsızlıktır-uzak durmanın değerini vurgular.

Müslim’de geçen bir hadiste ifade edildiği üzere **“teslim olan (Müslüman), muhtaç olmayacak şekilde rızıklanan ve Allah’ın verdiği kanaat eden kimse kurtuluşa ermiştir”** (Nazmi, 1924: 46/39).

Peygamberin (AS) Allah’tan ailesi için geçimlik istediği, zenginlik veya yoksulluğun afetlerine düşmeden rızık istediğine dair rivayetler (Nazmi, 1924: 47/41) aktaran yazar, Hz. Ali’nin **“maîşetinle kanaat edersen onurunla yaşarsın”** dediğini nakleder.

3.7. Dilencilikten Anaforculuğa

Yoksul olduğu için değil kudreti olduğu halde mal-para biriktirmek hırsıyla dilenciliği meslek edinenlerin, yüzüzlükle toplumun servetinden pay almalarının azaba sebep olacağı ifade edilir. Buhari ve Müslim’de geçen hadiste şu ifadeler kaydedilmektedir:

“dilencilikten yakasını kurtaramayanlar, kıyamet günü yüzlerinin eti dökülmüş halde gelirler” (Nazmi, 1924: 42/42).

Burada yazar bu son durumun son zamanlarda ciddi bir suistimal yolu ve bir toplumsal sorun halini aldığını anlatan **“Anaforculuk”** başlığıyla bir bölüm açar. Bu bir meslek olarak dünya savaşı sırasındaki sıkıntılı dönemde serseri bir grubun “kazanç için her yolu mubah sayan” tavrını ifade eder. Başkalarının emeğini çalmaya yönelen bu kitle, namusuyla çalışmayı istemez. Halk arasında “anafor kalktı” tabiri, “beni faka bastıramazsın, başkasına yanaş” anlamına gelir. Yazar, bu hastalığın zamanla orta halli kesimlere, memurlara da yayıldığını, nihayet ilim ve gönül adamları ve yazarların da bu tür bir eğilim içine girdiklerini söyler. Savaşın sona erdiği yıllarda müttefiklerle fırıldak çevirenler, Ermeni zenginleri İstanbul’a sokanlar, artan suistimallerle bu mesleğin ne derece yaygınlaştığını göstermektedir.

Anaforculuğun felsefesini izah ederken yazar bu kimselerin dilinden “şu üç günlük dünyada neden üzülp zahmete girelim. Bedenimizi çalışmakla tüketelim. Bir takım inançlarla zevklerimizden vazgeçelim. Para varsa çal! Kadın varsa keyfet! Budala malına, ırzına göz dik!. Herkesten al, kimseye verme! İnsan dünyaya iki kere gelmez. Yaşasın anafor!” cümleleri ile özetler. Bu tür insanların yasal boşlukları da iyi bildiklerini, suçu başkalarına atarak geçinip gittiklerini belirtir. Tevhid-i Efkar gazetesinden anaforcular hakkında “Allah’a, peygambere, vatana, millete, fazilete inananlara güler geçerler, keyiflerine bakarlar, daima millete kuyu kazarlar” alıntısını nakleder (Nazmi, 1924: 49-50).

Devamla yazar, Garbiyye başlığı altında Sırbistan Tarihi adlı bir kitapta gördüğü bir menkıbeyi aktarır:

Bir zamanlar İstanbul’dan Vidin gümrüğüne bir memur atamışlar. Arkadaşları onun dürüstlüğüne görerek tehdit etmişler ve rüşvet halkasına dahil olması için zorlamışlar. O da tüccardan bahşiş kabul etmeye başlamış. Nihayet bir gün hastalanınca eşraf ve tüccarı evine davet etmiş ve helalleşmek isteğinde bulunmuş. Herkes haklarını ödemesini şart koşmuş. O da büyükçe bir sandık çıkarttırmış ve sandıkta herkese ait paraların ayrı torbalarda, isimleri yazılı olarak biriktirdiği görülmüş. Dağıtılmış ve helalleşmişler. Adam bir süre sonra vefat etmiş. Yazar bu tutumun Allah korkusundan kaynaklandığını belirttikten sonra Avrupa’daki tutumu, kanun, müfettiş ve basın-yayın korkusu ile açıklar. Basın açıkça yazarken, kanun üstün tutulur ve müfettişler kılık-kıyafetleriyle tanınmadan takipte olan deneyimli kimselerdir. Böylece devlet gelirleri artarken, yolsuzluk yapanlar cezalarını görürler. Yazar bu devleti, çağdaş (asri) devlet olarak niteler (Nazmi, 1924: 50-51).

3.8. Rızık-Çalışma İlişkisi: Beklentisiz Gelen-Beklenip Gelmeyen

Peygamberin (AS) takdir olunmuş rızka ulaşmak için çalışmaktan menetmediği, isterken güzel biçimde istemek, meşru ölçüler içinde alış-veriş hükümlerini (sınırları) bilerek şüpheli şeylerden, hile ve aldatmadan uzak durulması gerektiği belirtilir. İyi niyet ve istikamet, güven ve insafı terk etmemekle mümkün olduğu kaydedilir.

“Ruh-ül kudüs (Cebrail) hiçbir kişinin takdir edilen rızkını bitirmedikçe ölmeyeceğini, herkesin rızkının er-geç kendisine erişeceğini kalbime ilka etti. Şu halde Allah’tan korkunuz. Rızkımdan istediğinizde güzel davranınız. (Gecikmesi veya istediğinizin olmaması) sizi Allah’a isyana sevk etmesin. Allah katındakine (berekete) günahla ulaşılmaz” (Nazmi, 1924: 51/43).

Yazar rızkın ulaşmasının bazen sebep ve talep olmaksızın da gerçekleşebileceğini, bazen çok çalışılsa da istenene ulaşamayabileceğini söyler. Bu iki durumun nispeten nadir olduğunu da ekler. Özetle bir yandan rızkın mutlak olarak sebeplere bağlanmak suretiyle ilahi kudretin müdahalesini yok sayarcasına davranmanın diğer yandan gayretsizce çarpık bir tevekkül anlayışına yönelmenin hatalı olduğunu anlatmak ister. Sebepsiz istemenin meşru olmayacağını ifade eden yazar, mahrum kalma ümitsizliğine düşerek çalışmayı terk etmenin de yanlış bir tutum olduğuna işaret eder.

İbadetle rızık arayışı dengesine dair Isfahani’nin Muhadarat adlı eserinden bir rivayet nakledilir. İbn-i abbas anlatır:

“bir topluluk peygambere gelerek bir adamın gündüzleri oruç tutup geceleri ibadet ve çokça zikirle geçirdiğini anlatıp övdüler. Peygamber (AS) yiyecek-içeceğini (kim

sağlıyor?) diye sorunca “hepimiz” diye cevap verdiler. Bunun üzerine “hepiniz ondan hayırlısınız” buyurdu (Nazmi, 1924: 52/44).

Yazar bu adamların hem kendi ihtiyaçlarını sağlayarak sevaba ulaştıklarını hem de o adama yardımda bulunarak onun sevabının mislini elde ettiklerini ifade eder.

Hz. Ömer’e bir seferinde ihsanda bulunan peygambere (AS), Ömer’in “onu daha muhtaç birisine ver” dediği, bunun üzerine **“haberinin olmaksızın (istemeden) sana dünya malından bir şey gelirse onu al. Ama mal gelsin diye kimseden bir şey umarak isteme, çalışmana devam et”** buyurduğu kaydedilir (Nazmi, 1924: 53/45). Hadisin başka bir varyantında “verilmezse peşine düşüp kendini yorma. Kendi gayretinle geçinmeye devam et” denmektedir (Nazmi, 1924: 54/46).

Ebu Davud ve Müslim’de kaydedilen bir rivayette Hz. Ömer’in hilafeti sırasında da bu tavsiyeyi başka Müslümanlara ilettiği anlaşılır. Saidi adlı bir Müslümanı zekâta memur edince, bu kişinin ben bunu Allah rızası için yaptım ve karşılığını O’ndan beklerim diyerek ücret almayı reddetmesine karşılık peygamberle yaşadığını anlatmış “reddetme ve al, (istersen) tasaddukta bulun” demiştir (Nazmi, 1924: 54/47).

İstemeden ve beklemeden bir kimseye din kardeşinden bir maruf (ihsan) gelmesi halinde kabul etmesini, **bunun Allah’ın gönderdiği bir rızık olduğunu** bildiren hadisten sonra bir diğerinde **“eğer zenginse bir başkasına versin”** dendiği nakledilir (Nazmi, 1924: 55/48-49).

Hediye, sadaka ve adak ikramlarının kabul edilmesinde alimler tereddüt etmemişlerdir. Ancak yazarın ifadesiyle bunları “kuru zahidler” almazlar. Zekâti ihtiyaç sebebiyle nadiren kabul eden gerçek zahidler, bu tür yardımları muhtaçlar için alırlardı. Mevlana’ya zekât gelince daha muhtaç olduklarını söyleyerek Sadreddin Konevi’nin fakirlerine yönlendirdiği, adak ve hediye gelince geri çevirmez ve yoksullara verirdi (Nazmi, 1924: 56). Mevlana bununla beraber kendi çevresindeki fukaranın halkın vereceği atıyyelerle geçinmelerini değil himmet ehli olmalarını uygun görmüştür.

“Kime istemediği (talepkarlık etmediği) halde Allah bir rızık verirse ve onu reddederse, onu Allah’a geri çevirmiş olur” hadisi her ne kadar verilen maddi yardımlar hususunda fihhi sınırı belirtiyorsa da yazar ardından kaydettiği **“sizden biriniz tüm ihtiyaçlarını Rabbinden istesin. Hatta ayakkabılarının kopmuş bağını bile”** hadisi ile halka yük olmamayı, çalışıp çabalamayı ve Allah’tan başkasına karşı beklentisiz olmanın önemini öne çıkarır (Nazmi, 1924: 56/50-51).

İsfahani’den aktarıldığına göre Tebuk savaşından dönüşünde Hz. Peygamber’in Muaz b. Cebel’in elini tuttuğunda ellerindeki nasırı dile getirmiş, Muaz da elindeki kazma ile toprakla meşgul olduğunu söylemiş ve peygamber (AS) “bu ele cehennem (ateşi) dokunmaz” diyerek emeği taltif etmişti (Nazmi, 1924: 57/52). Yine Ebu Davud’ta **“her kim insanlardan bir şey istemeyeceğini vadederse ben de ona cenneti vadedirim (müjdelerim)”** hadisi karşısında sahabeden Sevban’ın bu vaadi üstlendiği ve bir daha insanlardan hiçbir şey istemediği kaydedilir (Nazmi, 1924: 57/53).

İsrarla istenen şeyde bereket olmayacağı bir başka hadisle bildirilmiş, kişinin kendisini zengin kılan bir mablağa sahipken dilenmesi hakkında daha önce bahsi geçtiği üzere kıyamet günü yüzünde (egzama, cüzzam gibi bir) hastalıkla geleceği uyarısında bulunmuştur. Rivayette,

zengin kılacak meblağ sorulduğunda “elli dirhem gümüş veya buna denk altın” cevabını vermiştir (Nazmi, 1924: 58/54).

SONUÇ

Çalışmamız, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş yıllarında (1921-1924) bir Osmanlı memuru olan Ahmed Nazmi’nin, İslam dininin zenginlik ve yoksulluğa yaklaşımını ele almak üzere İslam’ın iki temel kaynağından biri olan hadis-i şerifleri derlemek ve onları yorumlamak suretiyle kaleme aldığı iki ayrı eserin tahkikine dayanmaktadır. Yazar ilk eserinde servet ve iktisadi girişim-emek konusunu ele alırken diğer eserinde tese’ül (dilenme/ talepkarlık) ve tembellik konusunu ele almıştır. Esasında emek/üretim, girişimcilik ekseninde İslam’ın mal-servet edinmeye bakışını ortaya koymaya çalışırken sıklıkla meseleyi toplumsal ve milletlerarası düzeyde değerlendirdiği, sorunları tespit ve çözüm önerilerine yöneldiği dikkati çekmektedir. İkinci kitap her ne kadar dilencilik/atalet konusunu eleştiriye odaklanmış görünüyorsa da her iki eserin ele aldığı alt başlıklar doğal olarak birbiri içine geçmekte ve yer yer tekrarlanmaktadır.

Servet ve yoksulluk hakkında son Osmanlı asrının ve dönemin öne çıkan terakki, sa’y fikri vb. yaygın yaklaşımını yazarda da görmekle birlikte zenginlik ve yoksulluk kavramlarına mutlakçı (pozitif-negatif) bakışın dışına taşan yorumları gözden kaçırmamaktadır. Servet ve üretim çıktılarının mutlak anlamda insan eseri olmadığı yönündeki tespit ve yorumları, nadir sayıya da “beklenip ulaşılamayan ve beklenmeden gelen” sonuçların varlığına işaret etmesi ilgi çekicidir. Bu noktada yazarın çalışmasına dayanak oluşturan bu tür bazı nasslar vesilesiyle tevhid inancının zorunlu kıldığı bu gibi delillere metnin bütünü içinde yer vermesi önemli görünmektedir. Nitekim yazarımız çalışmayı kutsayan ve başarının tek sebebi sayan batıcı yaklaşıma (amel-perestlik) eleştiriler yöneltmekten geri durmamıştır. Erişilen nimetlerin kişinin zeka ve becerisiyle açıklanmasını doğru bulmayarak Kur’anda kötü örnek olarak gösterilen Karun’u hatırlatır.

Zenginlik ve yoksulluğun maddi göstergeleri yerine insanın ahlak ve tutumlara dayalı konumunun nelere karşılık geldiği/gelebildiği üzerinde duran yazar, maddi varlığına rağmen olumlamadığı onursuz “zengin” karakteri, maddi yokluğuna rağmen olumladığı talepkar olmayan onurlu “fakir” karakterine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte cehalet ve tembellikten kaynaklanan fakirliği yüzkarası bir durum olarak eleştirir. Bu yaklaşımında olduğu gibi yazar, batıda gelişen ve etkilerini İslam dünyasında baskın biçimde gösteren ekonomileri ve ekonomi aklını İslam ahlak ilke/değerleriyle tezat oluşturmayacak biçimde yorumlama çabası içindedir. Nitekim bu boyutuyla sorun hala güncelliğini korumaktadır. Tevhid ve ahiret inancı, sorumluluk, denge gibi ilkeler konusundaki duyarlılıklar, dün olduğu gibi bugün de Müslüman aydınların iktisat yaklaşımlarında izlenebilmektedir (Naqwi, 2019:109-113). Ahmed Nazmi’de de görüldüğü üzere Müslüman düşünürler, iktisadi hayata ahlak merkezinden bakarken iktisadi hayat ile ahlak arasındaki ilişkinin iki yönlü olabileceğine dair de görüşler ileri sürmektedirler. Bu ihtimalin olumlu veya olumsuz niteliklerine yer yer işaret eden yazarın yorumlarında, ahlak ya da iktisadi hayat ikilisinden hangisinin belirleyici olduğuna dair çelişkili ifadelerle rastlanmakta ise de son kertede iktisadi gelişme ereği, Müslümanlık / ahlak motivli bir ideal olarak değer kazanmaktadır (Orman, 2014: 143-146 ve Demir, 2013: 133-145).

Yazarın her iki eseri ve çalışmamız dışındaki diğer eserlerinde öne çıkarmaya çalıştığı temel mesele, Müslüman Türkiye toplumunun üzerine çöktüğünü ileri sürdüğü gayretsizlik, kolay ve

köşe-dönmece zihniyetle mücadeledir. Bu arada mübadele sonrası süreçte kimi üretim ve ticaret alanlarında telafi edilemeyen boşluklar, yaygın işsizlik, eğitimsizlik, gösterişçi tüketim ve moda tutkusu, tasarrufa dönük bilinçsizlik ve devlet politikalarındaki yetersizlikler yazarın dikkat çektiği belli başlı sorun alanlarıdır.

Sabri Ülgener'in Osmanlı toplumunun geleneksel (iktisadi) zihniyetini tahlil ettiği çalışmalarında yer bulan "ortaçağlaşma" ve dünyaya mesafeli batni-tasavvufi etkilere dayalı eleştirisini (Melamilik dışında) hatırlamak gerekirse (Ülgener, 2006a ve Ülgener 2006b), bu geç zamanlarda Türk toplumu hakkında Ahmed Nazmi'nin anlattıkları, pek de dini-tasavvufi etkilerle açıklanamayacak ciddi bir ahlaki bozulmaya ve bu nedenle bencil, sorumsuz, hatta hukuk gözetmeyen bireylerin arttığı verimsiz bir iktisadi iklime tanıklık ediyor denebilir. Bir başka deyişle yazar, maddileşmemiş bir zihin dünyasını değil hayli maddileşmiş, ancak yine de Ülgener'in izini sürdüğü dinamik ve bireyci karaktere sahip bir püritenliğe dönüşmeyen, çarpık bir kazanma ahlakına işaret eder. Aslında bu boyutuyla Ülgener'in bahsettiği irrasyonel yollarla zenginlik arayan/biriktiren, iktisadi rasyonelleşmeyi başaramamış klasik Osmanlı anlatısını çağrıştırdığı düşünülebilir.

Aralarındaki uzun bir zaman mesafesine rağmen sözü edilen her iki yaklaşımın kalkış noktası bu ülkenin yeterli sermaye birikiminden yoksunluğu ve batı örneğinde bir iktisadi kalkınmayı gerçekleştirememiş olmasıdır. Gerekçeler açısından bakıldığında her iki yaklaşım da İslam'ın özünde buna engel bir durumun mevcut olmadığı yönündedir. Ahmed Nazmi çoğu zaman modern etkilerle açıkladığı ahlaki ve zihinsel bir dejenerasyonu, Ülgener ise dünyaya mesafeli tasavvuf ahlakı ve bunun ürettiği zihniyeti öne çıkarmaktadır. Yine Nazmî farklı olarak kanaatkarlığı (yetinmeciliği) bir sorun olarak algılamadığı gibi kazanma hırs ve arzusunun bitimsizliğini olumsuz bir özellik olarak hatırlatıyor. İslam dininin girişim ve meşru kazancı teşvik ettiği tezi ve yer yer kalkınma odaklı kapitalistik yönelimlerin yıkıcı sonuçlarına dair eleştirileri ise her iki yorumun ortak paydasını oluşturmaktadır. Bu bahsi açma maksadımız bir tür sentezci yaklaşımın, iktisadi olanla ahlaki olan arasındaki ağırlık merkezinde gözlenebilecek salınımının zaman içindeki farklı örneklerine dikkat çekmektir. İlerleyen devrelerde bu farklılaşmanın iktisadi olana doğru çok daha güçlü bir anlatıya dönüştüğü görülecektir.

Kaynakça

- Ağır, S. (2017), "Osmanlı İktisat Düşüncesinde Bir Kalkınma Stratejisi Olarak Örnek Alma", Türkiye'de İktisadi Düşünce, ss.49-92, İletişim yayınları, İstanbul
- Azmi, Ahmed (1921), Nazar-ı İslam'da Zenginliğin Mevkii, Amedi Matbaası, İstanbul
- Nazmi, Ahmed (1924), İslam'da Tese'ül Yokdur, Amedi Matbaası, 1343 İstanbul
- Nazmi, Ahmed (2001), Ağaç Dikmenin Faziletleri, Pamuk Yayınları, İstanbul
- Çakan, İ. L. (1985), Hadis Edebiyatı, Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri, İstanbul
- Demir, Ö. (2013), Din Ekonomisi- İnanç, Zenginlik ve Mutluluk, Ankara
- Es-Salih, S. (1981), Hadis İlimleri ve İstılahları, Çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara
- Salleh, M. S. (2014), "İslam İktisadı Kavramlarına Yeniden Bakış: Yoksulluk Örneği" (Çev. Ş.Kaya), İslam İktisadını Yeniden Düşünmek, ss. 243-262, İGİAD, İstanbul
- Mardin, Ş. (1962), Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi, 1838-1914, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara
- Naqwi, S.N.H. (2019), "İslam Ekonomisinin Ahlaki Temelleri", İslam Ekonomisi Tanım ve Metodoloji Üzerine, Ed. Sercan Karadoğan, İstanbul
- Orman, S. (2014), İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine, İstanbul

- Özlu, Z. (2018), Divanı Muhasebat Memuru Ahmet Nazmi'ye Göre Köpekte Kuduz ve Hastalıktan Korunma Yöntemleri, Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz, Gece Kitaplığı, Ankara
- Sayar, A.G. (2000), Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul
- Toprak, Z. (1982), Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Ankara
- Ülgener, S.F. (2006a), İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul
- Ülgener, S.F. (2006b), Zihniyet ve Din: İslam, tasavvuf ve Çözülme Devri Ahlakı, İstanbul